

**ИЗВЕШТАЈ НА ЕКРН ЗА
„ПОРАНЕШНАТА
ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА“**

(петти круг на мониторинг)

Усвоен на 18 март 2016

Објавен на 7 јуни 2016

ECRI Secretariat
Directorate General II - Democracy
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: + 33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

**ИЗВЕШТАЈ НА ЕКРН ЗА
„ПОРАНЕШНАТА ЈУГОСЛОВЕНСКА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА“
(петти круг на мониторинг)**

Усвоен на 18 март 2016

Објавен на 7 јуни 2016

*Ве молиме имајте предвид дека овој документ е превод.
Во случај на сомневање, се упатува да се погледнат оригиналните верзии на англиски
и француски јазик.*

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	7
РЕЗИМЕ	9
НАОДИ И ПРЕПОРАКИ	11
I. ЗАЕДНИЧКИ ТЕМИ	11
1. ЗАКОНОДАВСТВО ПРОТИВ РАСИЗМОТ И РАСНАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА	11
- КРИВИЧНО-ПРАВНИ ОДРЕДБИ.....	11
- ГРАЃАНСКО-ПРАВНИ И УПРАВНО-ПРАВНИ ОДРЕДБИ	11
- НЕЗАВИСНИ ОРГАНИ ОВЛАСТЕНИ ЗА БОРБА ПРОТИВ РАСИЗМОТ И РАСНАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА (ОПП БР. 2 И 7)	12
2. ГОВОР НА ОМРАЗА	13
- РАСИСТИЧКИ ДИСКУРС.....	13
- ГОВОРОТ НА ОМРАЗА НАСОЧЕН СПРЕМА ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЛГБТ ЗАЕДНИЦАТА.....	14
- МЕРКИ ШТО ГИ ПРЕЗЕМААТ ВЛАСТИТЕ	16
3. РАСНО И ХОМОФОБИЧНО/ТРАНСФОБИЧНО НАСИЛСТВО	19
- РАСПОЛОЖИВОСТ НА ПОДАТОЦИ	19
- РАСНО НАСИЛСТВО	19
- ХОМОФОБИЧНО/ТРАНСФОБИЧНО НАСИЛСТВО	20
- МЕРКИ ШТО ГИ ПРЕЗЕМААТ ВЛАСТИТЕ	21
4. ПОЛИТИКИ ЗА ИНТЕГРАЦИЈА.....	23
- ИНТЕГРАЦИЈА ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ.....	23
- ИСТОРИСКИ ЕТНИЧКИ МАЛЦИНСТВА	24
- РОМИ	25
- БЕГАЛЦИ И ДРУГИ ЛИЦА КОИ НЕ СЕ ДРЖАВЈАНИ	30
II. ТЕМИ СПЕЦИФИЧНИ ЗА “ПОРАНЕШНАТА ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА”	31
1. ПРЕПОРАКИ КОИ ПОДЛЕЖАТ НА ПРЕОДНО СЛЕДЕЊЕ ОД ЧЕТВРТИОТ КРУГ НА МОНИТОРИНГ	31
2. РАСНО ПРОФИЛИРАЊЕ ОД СТРАНА НА ГРАНИЧНАТА ПОЛИЦИЈА	31
3. ДИСКРИМИНАЦИЈА НА ВЕРСКА ОСНОВА	31
4. ПРАШАЊА ЗА ЕФЕКТИВНОСТА НА НЕЗАВИСНИТЕ ОРГАНИ КОИ СЕ НАДЛЕЖНИ ЗА БОРБА ПРОТИВ РАСИЗМОТ И РАСНАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА, СПОРЕД ОПШТИТЕ ПРЕПОРАКИ НА ЕКРН БР. 2 И 7	32
5. ПОЛИТИКИ ЗА БОРБА ПРОТИВ ДИСКРИМИНАЦИЈАТА И НЕТОЛЕРАНЦИЈАТА ПРОТИВ ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЛГБТ ЗАЕДНИЦАТА.....	32
- ПОДАТОЦИ	32
- ЗАКОНОДАВСТВО	33
- ДИСКРИМИНАЦИЈА ПРОТИВ ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЛГБТ ЗАЕДНИЦАТА ВО КЛУЧНИ ОБЛАСТИ НА ОПШТЕСТВЕНИОТ ЖИВОТ	34
ПРЕОДНО СЛЕДЕЊЕ НА ПРЕПОРАКИТЕ	37
ЛИСТА НА ПРЕПОРАКИ	39
БИБЛИОГРАФИЈА	43

ПРЕДГОВОР

Европската комисија против расизам и нетолеранција (ЕКРН), основана од Советот на Европа, е независно тело за набљудување на човековите права кое е специјализирано за прашања поврзани со расизмот и нетолеранцијата. Составена е од независни и непристрасни членови кои се именувани врз основа на нивниот морален авторитет и призната експертиза во справувањето со расизмот, ксенофобијата, антисемитизмот и нетолеранцијата.

Во рамки на своите статутарни активности, ЕКРН спроведува мониторинг одделно за секоја земја, преку кој ја анализира состојбата со расизмот и нетолеранцијата во секоја од државите членки на Советот на Европа и дава сугестии и предлози за тоа како да се разрешат идентификуваните проблеми.

Индивидуалниот приод на ЕКРН во набљудувањето ги опфаќа сите држави членки на Советот на Европа, поаѓајќи при тоа од еднаква основа. Активностите се одвиваат во 5-годишни циклуси, опфаќајќи 9-10 земји годишно. Извештаите од првиот циклус односно круг на мониторинг беа завршени кон крајот на 1998 година, тие од вториот круг кон крајот на 2002 година, тие од третиот круг беа завршени кон крајот на 2007 година, додека оние од четвртиот круг на почетокот на 2014 година. Работата на извештаите од петтиот круг започна во ноември 2012 година.

Методите на работа користени при изготвување на извештаите вклучуваат анализа на документиран материјал, посета на засегнатата земја и доверлив дијалог со националните власти.

Извештаите на ЕКРН не претставуваат резултат на испрашувања или сведоштва. Тие претставуваат анализи кои, во голема мера, се засновани врз податоци прибрани од мноштво различни извори. Проучувањата на документираниот материјал се базираат врз значаен број национални и меѓународни пишани извори. Посетата на лице место овозможува директни средби со засегнатите субјекти (владини и невладини) со цел прибирање на детални податоци. Процесот на доверлив дијалог со националните власти овозможува тие да предложат, доколку сметаат за неопходно, одредени измени на нацрт извештајот со цел да се исправат какви било фактички грешки што извештајот може да ги содржи. На крајот од дијалогот, националните власти можат, доколку сакаат, да побараат нивните ставови да бидат приложени кон конечниот извештај на ЕКРН.

Извештаите од петтиот круг се фокусираат на четири теми кои се заеднички за сите држави членки: (1) законодавство, (2) говор на омраза, (3) насилство, (4) политики за интеграција, како и бројни прашања поврзани со секоја од овие теми. Во оваа смисла, извештајот се осврнува и на препораките кои подлежат на преодно следење, а кои не се или делумно се имплементирани по четвртиот круг на мониторинг.

Во рамки на петтиот круг на мониторинг, повторно се бара приоритетно спроведување на две конкретни препораки содржани во извештајот. Имено, во рок не подолг од две години по објавувањето на овој извештај, ЕКРН ќе спроведе процес на преодно следење на остварувањето на овие препораки.

ЕКРН го изготви следниов извештај под сопствена одговорност. Тој ја опфаќа ситуацијата заклучно со 9 декември 2015 година и сите настани по овој датум не се опфатени со анализата што следи, ниту се земени предвид во заклучоците и предлозите на ЕКРН.

РЕЗИМЕ

Од усвојувањето на четвртиот извештај на ЕКРН за „поранешната југословенска Република Македонија“ на 28 април 2010, постигнат е напредок во голем број на области.

Во 2010 година беше усвоен Законот за спречување и заштита од дискриминацијата, кој меѓу основите за дискриминација ги предвидува расата, бојата на кожа, етничката припадност, јазикот, државјанството и верата.

Во 2014 година, Министерството за правда формира работна група за криминалот од омраза, во соработка со Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Во неа се вклучени претставници од Министерството за внатрешни работи, јавното обвинителство, Академијата за судии и јавни обвинители и неколку невладини организации. Во 2015 година, Министерството за внатрешни отвори Црвена линија преку која може да се поднесуваат оплаки и да се пријавуваат случаи на говор на омраза на едноставен начин преку интернет.

Во 2014 година беше усвоена нова законска рамка со која се уредува вработувањето во државната служба и јавниот сектор и истата треба целосно да започне да се применува кон крајот на 2015. Со неа се очекува да се насочи процесот на вработување на припадниците на сите етнички заедници и да се воспостави систем за прибирање на етнички сегрегирани податоци за вработувањата во јавниот сектор.

Властите усвоија исто така Стратегија за Ромите за периодот 2014–2020, која се фокусира на пет стратешки области: вработување, образование, домување, здравствена заштита и култура. Националните акциски планови за првите четири области и за поддршка на жените Ромки треба да се усвојат до крајот на 2015.

ЕКРН ги поздравува овие позитивни чекори во „поранешната југословенска Република Македонија.“ Меѓутоа и покрај постигнатиот напредок, одредени прашања загрижуваат.

Кривичниот законик во земјата сè уште не е целосно усогласен со Општата препорака бр. 7 на ЕКРН за националното законодавство за борба против расизмот и расната дискриминација. Исто така, постојат празнини во одредите од областа на граѓанското и управното право.

Во канцеларијата на Народниот правобранител, веќе неколку години се упразнети 17 работни места како резултат на стопирањето на вработувањата во јавниот сектор. Овој значителен недостаток на кадар влијае врз способноста на Народниот правобранител да ја извршува својата работа. Законот со кој се основа Комисијата за заштита од дискриминација не предвидува одредба за стручна служба како поддршка на Комисијата, со што се попречува делотворноста на нејзината работа.

Етничките тензии помеѓу најголемите заедници остануваат на високо ниво и расистичкиот говор на омраза е широко распространет проблем, кој во голема мера останува непроверен и создава атмосфера во која можат да се јават акти на расно насилство.

Понатаму, нетолеранцијата спрема припадниците на ЛГБТ заедницата се наоѓа на загрижувачки високо ниво, а поттикнувањето на хомофобична/трансфобична омраза и насилство се зголемува и ефикасно не се спречува и казнува од страна на надлежните органи. Дополнително, припадниците на ЛГБТ заедницата често се изложени и на други облици на дискриминација и нетолеранција во нивниот секојдневен живот.

Состојбата на ромската заедница сè уште е многу тешка, со висок степен на општествена-економска маргинализација, особено во областите на образование, вработување, домување и здравствена заштита. Неодамна, Ромите беа изложени на расно профилирање на граничните премини при нивите обиди да ја напуштат земјата.

Неколку верски заедници, особено од христијанско-православна вероисповед, се уште не можат да се регистрираат и покрај претходните препораки на ЕКРН за решавање на ова прашање.

Во овој извештајот, ЕКРН бара властите да преземат активности во бројни области; во оваа смисла дава серија на препораки, вклучително и следново:

Властите треба, генерално, да го усогласат Кривичниот законик и релевантните граѓанско-правни и управно-правни одредби со Општата препорака бр. 7 на ЕКРН.

Властите треба да ги пополнат упразнетите работни места во канцеларијата на Народниот правобранител како прв чекор кон обезбедување соодветна кадровска екипираност пропорционално на неговиот обем на работа. Во оваа смисла, властите исто така треба да обезбедат стручна служба која ќе обезбеди поддршка на Комисијата за заштита од дискриминација.*

Властите треба да поттикнуваат осуда на говорот на омраза и контра-говорот од страна на високи функционери и политичари. Сите политички партии во земјата треба да го осудат говорот на омраза и да ги повикаат нивните членови и следбеници да се воздржат од употреба на таков говор.

Властите треба да ги прошират постоечките иницијативи за обука за расното и хомофобичното/трансфобичното насилство наменети за припадници на органите надлежни за спроведување на законот односно полицијата и јавното обвинителство, како и за судството. Можните мотиви на пристрасност треба конзистентно да бидат наведени од страна на полицијата во кривичните пријави и при спроведување на истраги, како и последователно во судските постапки. За да се разреши проблемот на непријавување, властите треба да применат мерки за градење доверба со цел да се подобри односот помеѓу полицијата и ранливите групи, особено ЛГБТ заедницата.

Властите се повикуваат да го решат, без натамошно одлагање, прашањето за регистрација на верските малцински групи. Нивната регистрација не треба да се спречува со преголеми формалности.

Властите треба да обезбедат соодветна обука за граничната полиција со цел да ги извршува своите задачи без расно профилирање.

Властите треба да спроведат независно и сеопфатно истражување за сите облици на дискриминација на припадниците на ЛГБТ заедницата, заедно со таа заедница. Ова истражување исто така треба да отвори простор за изготвување и усвојување на акциски план за елиминирање на таквите облици на дискриминација.*

* Спроведувањето на оваа препорака ќе биде предмет на преодно следење од страна на ЕКРН, кое ќе се спроведе не подоцна од две години од објавувањето на овој извештај.

НАОДИ И ПРЕПОРАКИ

I. Заеднички теми

1. Законодавство против расизмот и расната дискриминација¹

- Кривично-правни одредби

1. Општо земено, одредбите од Кривичниот законик на земјата (КЗ) ги одразуваат повеќето од препораките на ЕКРН во однос на кривичното право кои се содржани во Општата препорака (ОП) бр. 7 за националното законодавство за борба против расизмот и расната дискриминација. Релевантни одредби се содржани во членовите 39(5), 319, 394-г, 403, 407 и 417 од КЗ. Сепак, одредени одредби не се целосно усогласени со ОПП бр. 7 и постојат бројни празнини.
2. Членот 39(5) од КЗ ја предвидува расната омраза заснована на национално потекло, вера, раса, боја на кожа, јазик или државјанство како отежнувачка околност. Членот 319 од КЗ го инкриминира поттикнувањето на национална, расна или верска омраза, раздор и нетрпеливост. Сексуалната ориентација и родовиот идентитет не се вклучени во овие одредби.²
3. Во минатото, поранешниот член 173 од КЗ ги предвидува како кривично дело навредата и клеветата сторени поради раса, боја на кожа, национална или етничка припадност. Властите ја информираа делегацијата на ЕКРН дека оваа одредба е отстранета од Кривичниот законик и дека соодветна одредба е вклучена во постоечкиот закон од областа на граѓанското право со кој се уредува навредата и клеветата.
4. Не постои одредба со која се инкриминира формирањето или водењето на група заради промовирање на расизам; помагање на таква група и учество во нејзините активности.³
5. ЕКРН препорачува властите, генерално, да го усогласат Кривичниот законик со нејзината Општа препорака бр. 7 како што се посочува во претходните ставови; особено со кривично-правните одредби треба експлицитно (i) да се инкриминира јавно изречената расна навреда и клевета; (ii) да ги вклучат сексуалната ориентација и родовиот идентитет во листата на заштитени основи во членовите 39(5) и 319; и (iii) да се внесе општа одредба со која ќе се инкриминира формирањето и водењето на група која промовира расизам; помагање на таква група и учество во извршување на нејзините активности.

- Граѓанско-правни и управно-правни одредби

6. Што се однесува до употребата на граѓанското и управното право во борбата против расизмот и расната дискриминација, ЕКРН забележува дека Законот за спречување и заштита од дискриминацијата од 2010 година (во понатамошниот текст: Законот против дискриминација) меѓу основите за дискриминација ги предвидува расата, бојата на кожа, етничката

¹ Според Општата препорака на ЕКРН (ОП) бр. 7 „расизмот“ означува верување дека одреден основ односно карактеристика како раса, боја на кожа, јазик, вероисповед, државјанство, национално или етничко потекло ја оправдува осудата на лице или група на лица, или поимање на супериорност на одредено лице или група на лица. Според ОПП бр. 7 „расната дискриминација“ означува било каков различен третман врз основа на „раса“, боја на кожа, јазик, вероисповед, државјанство, национално или етничко потекло, кое нема објективно или разумно оправдување.

² Ова е релевантно и за деловите I.2, I.3 и II.5 од овој извештај.

³ Властите сметаат дека формирањето на расистичка организација и учеството во извршување на нејзините активности е инкриминирано со член 394 од КЗ, со кој се забранува и казнува формирањето на криминални групи, а во врска со член 319 од КЗ. Меѓутоа, ЕКРН секогаш се залага за постоење на засебни дела поврзани со расизмот.

припадност, јазикот, државјанството и вероисповед. Сексуалната ориентација и родовата еднаквост не се вклучени во овие основи.

7. Во Законот против дискриминација воопшто не се споменува сегрегацијата или дискриминација според асоцијација, како што се препорачува во став 6 од ОПП бр. 7.
8. Иако член 5 од Законот против дискриминација забранува дискриминирачко постапување од страна на органите на државната власт, сепак не предвидува обврска тие да промовираат еднаквост, како што се препорачува во став 8 од ОПП бр. 7. Понатаму, законот не предвидува обврска за органите на државната власт да ја почитуваат и промовираат политиката на не-дискриминација кога склучуваат договори и даваат заеми, грантови или други поволности на трети лица, како што се препорачува во став 9 од ОПП бр. 7.
9. Според Законот против дискриминација, невладините организации како што се здруженијата за заштита на човековите права и други граѓански групи, имаат можност да се јават како трето заинтересирано лице односно вмешувач во судската постапка, доколку наводната жртва на дискриминација се согласи со тоа. Сепак, не постои можност за организациите кои имаат легитимен интерес за справување со расизмот и расната дискриминација да покренат судска постапка во име на жртвата или да покренат граѓанска парница доколку не се упатува на конкретна жртва, како што се препорачува во став 25 од ОПП бр. 7.
10. ЕКРН препорачува властите, генерално, да го усогласат граѓанското и управното право со нејзината Општа препорака бр. 7, како што се укажува во претходните ставови; посебно тие треба да го изменат Законот за спречување и заштита од дискриминација со цел вклучување на:
(i) сексуалната ориентација и родовиот идентитет во законски предвидените основи за дискриминација; (ii) сегрегацијата и дискриминацијата според асоцијација; (iii) можност на граѓанските организации да им се признае легитимен интерес во борбата против расизмот и расната дискриминација да покренуваат судски и граѓански постапки во име на жртвата или да се вмешаат во управни постапки дури и кога не се упатува на конкретна жртва; и (iv) обврска на органите на државната власт да промовираат еднаквост и да ја спречуваат дискриминацијата, како и да обезбедат договорачите и партнерите со кои соработуваат да ги почитуваат начелата на не-дискриминација.

- **Независни органи овластени за борба против расизмот и расната дискриминација (ОПП бр. 2 и 7)⁴**

11. ЕКРН сака да го нагласи значењето од постоење на ефективни и независни органи кои ќе бидат овластени за справување со расизмот и расната дискриминација и кои ќе бидат способни да имаат водечка улога во идентификацијата, спречувањето и справувањето со дискриминацијата и давањето поддршка на жртвите. ЕКРН забележува дека жртвите на наводна дискриминација може да поднесат претставка до Комисијата за заштита од дискриминација или до Народниот правобранител. Додека Комисијата за заштита од дискриминација има општа надлежност во областа на заштита од дискриминација, Народниот правобранител е надлежен да постапува само во однос на повредите на правата на физичките лица, а не и на

⁴ Прашањата поврзани со ефективноста на овие две институции се разгледуваат во дел II.2 од овој извештај.

правните лица, кои наводно се сторени од страна на органите на државната власт.⁵

12. Народниот правобранител е независен орган. Комисијата за заштита од дискриминација, од друга страна, не може да се окарактеризира како целосно независна поради фактот што некои од нејзините членовите се вработени во Министерството за труд и социјална политика.
13. Двете тела ги имаат повеќето од овластувањата и надлежностите кои се наброени во ОПП бр. 7 на ЕКРН. Меѓутоа, не постојат одредби кои ги покриваат препораки дадени во ставовите 25, 26 и 27 од ОПП бр. 7, а кои се однесуваат на правото да се покрене судска постапка дури и кога не се упатува на конкретна жртва; пристапот до бесплатна правна помош, именувањето на застапник по службена должност од страна на судот и обезбедување на преведувачи во случите поврзани со дискриминација, како и заштита од одмазнички дејствија.
14. ЕКРН препорачува властите да го сменат статусот на Комисијата за заштита од дискриминација со цел да ја направат целосно независно тело. Понатаму, ЕКРН препорачува властите, генерално, да ги усогласат надлежностите и овластувањата на Комисијата и Народниот правобранител со ОПП бр. 7 на ЕКРН. Особено, на овие органи треба да им се даде право да покренуваат судска постапка дури и кога не е утврдена конкретна жртва.

2. Говор на омраза⁶

- Расистички дискурс

15. Не постојат официјални статистички податоци за употребата на расистичкиот говор на омраза⁷ во медиумите или во други облици на јавен дискурс⁸, но во различни извештаи на меѓународните организации и невладините организации (НВОи) се укажува дека во последните години постои ескалација на говорот на омраза во земјата.⁹ Во својот четврти извештај, ЕКРН веќе укажа на фактот дека медиумската индустрија во земјата е реско поделена по етничка линија – како и според политичката припадност.¹⁰ Оттогаш ова поделба е уште повеќе изразена и потпалува ширење на етнички и верски мотивиран говор на омраза во јавниот дискурс.¹¹ На пример, Медиумската опсерваторија на југоисточна Европа заклучува дека во 2014 година влошеното медиумско опкружување довело до ситуација во која „публиката се соочува со бура на отворени вербални напади, непрофесионално однесување, пропаганда проследена со поттикнување на страв и омраза спрема оние кои се сметаат за различни, според етничка, партиска, политичка, сексуална или друга основа”.¹² Оваа оценка постојано се потврдуваше од страна на претставниците на

⁵ Член 2 од Законот за Народниот правобранител (2003). Види исто така: Европска мрежа на правни експерти во областа на не-дискриминација (2014): 6.

⁶ За дефиниција на „говорот на омраза” види Препорака бр. (97) 20 на Комитетот на министри на државите членки за „говорот на омраза“ усвоена на 30.10.1997.

⁷ Властите не собираат статистички податоци ниту за случаите на говор на омраза во контекст на кривичното или управно право, ниту пак нарачале било какви истражувања или извештаи за говорот на омраза.

⁸ Припадниците на ромската заедница, на пример, ја информираа делегацијата на ЕКРН за случаите на расни навреди кои им се изречени на јавни места.

⁹ Европска комисија (2014): 2 и 12-13; Transparency International Македонија (2014); и Хелсиншкиот комитет на Република Македонија (во понатамошниот текст МХК) (2013): 19.

¹⁰ Ставови 67-74 од Четвртиот извештај на ЕКРН за „поранешната југословенска Република Македонија”.

¹¹ Европска комисија (2014): 2.

¹² Медиумска опсерваторија на југоисточна Европа (2014).

граѓанското општество што ги сретна делегацијата на ЕКРН. Понатаму, расистичкиот говор на омраза често се користи во контекст на националистичкиот дискурс во кој етничките, верските и другите малцинства (види исто така став 19), како и умерените политичари и активистите за човекови права се етикетираны како предавници и странски агенти.

16. Постојат бројни примери на негативни стереотипи во медиумите спрема двете најголеми етнички групи во земјата, а во помал степен и спрема помалите групи. Во февруари 2014, на пример, главниот и одговорен уредник на националната телевизија Сител, Драган Петровиќ-Латас, се служеше со говор на омраза спрема етничките Албанци за време на емитувањето во живо.¹³ Во јануари 2014, на телевизијата ERA од Скопје, која емитува програма на албански јазик, се емитуваше песна во која се фали убивањето на христијани. Друг пример е популарното телевизиско талк-шоу „Јади бурек“ кое се емитува на Сител 3, во кое водителот Јанко Илковски им дозволуваше на лицата со различна етничка припадност, кои се јавуваа во емисијата, да користат говор кој поттикнува омраза меѓу нив.¹⁴ Она што е најважно, во октомври 2014, Здружението на новинари на Македонија предупреди на зголемено користење на говорот на омраза во дебати на националните телевизиски и радио програми, вклучително и од страна на високи владини функционери.¹⁵
17. Како и во многу други земји, интернетот и социјалните медиуми станаа главна платформа и извор на говорот на омраза. Анонимни поттикнувачки коментари претежно се присутни на социјалните мрежи и во содржините кои се генерирани од корисниците, како што се деловите за коментари на новинските портали на интернет. Недостатокот на волја кај сопствениците на овие портали и даватели на интернет услуги да се справат со ова прашање придонесува кон постоењето на говорот на омраза.¹⁶
18. На Facebook можат да се најдат бројни примери на говорот на омраза, на пример на страницата за обожаватели на популарните ТВ водители и новинари како Јанко Илковски (види исто така става 16), Саше Ивановски и Миленко Неделковски. ТВ шоуто на Јанко Илковски „Јади бурек“ се прикажува на YouTube и е поврзано со профилите на социјалните мрежи на неговиот водител, кој им дозволува на неговите обожаватели да користат навредлив говор, како Шиптари за Албанците.¹⁷ Анти-албанската реторика исто така е својствена за Facebook страницата на Миленко Неделковски, каде тој изјавува дека тој „ги помножува Шиптарите со нула.“ Понатаму, говорот на омраза од страна на етничките Албанци исто така широко се користи на страниците за обожаватели на политичките партии, политичарите и други истакната јавни личности.¹⁸

- **Говорот на омраза насочен спрема припадниците на ЛГБТ заедницата**

19. Не постои официјален механизам за мониторинг на хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза и властите не собираат статистички податоци за овие инциденти. Меѓународните организации и бранителите на човековите права сепак се согласуваат дека хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза е широко распространет и станува брзо растечки проблем.¹⁹ Како што е случај со расистичкиот говор

¹³ Balkan Insight (2014).

¹⁴ Институт за албански медиуми (2014): 123.

¹⁵ Здружение на новинари на Македонија (2014).

¹⁶ Индекс за одржливост на медиумите во Европа и Евроазија (2014): 77.

¹⁷ Институт за албански медиуми (2014): 123.

¹⁸ Ibid.: 121-123.

¹⁹ Европска комисија (2014): 12-13.

на омраза (види став § 15), овој вид на говор претставува дел од националистичкиот дискурс во кој, покрај другите групи, сексуалните малцинства и оние што ги подржуваат се сметаат за закана за земјата.

20. Во последните години, говорот на омраза против припадниците на ЛГБТ заедницата во медиумите, каде преовладуваат негативни стереотипи за сексуалните малцинства, како и на интернет и социјалните медиуми е зголемен во интензитет и зачестеност.²⁰ Мониторите на човековите права забележуваат дека користењето на хомофобичен говор од страна на политичарите исто така е во пораст.²¹ Ова е евидентно, на пример, кога во контекст на парламентарната расправа во 2013 година за уставниот амандман со кој бракот се дефинира исклучиво како хетеросексуална заедница, неколку пратеници користеа хомофобична реторика која вклучуваше етикетирање на хомосексуалноста како болест слична на педофилијата.²²
21. Изјавите на политичарите, негативното медиумско покривање и поттикнувачките коментари преку социјалните мрежи, со употреба на интернетот, сè повеќе се поврзани со говорот на омраза против припадниците на ЛГБТ заедницата и взаемно ги засилуваат стереотипите и нетолеранцијата. Во октомври 2012, министерот за труд и социјална политика, Спиро Ристовски, тврдеше на националната телевизија дека хомосексуалците не можат да одгледаат здрави деца и ТВ новинарите ја претставија хомосексуалноста како закана за нацијата, правејќи паралела помеѓу хомосексуалноста, педофилијата и инцестот. Последователно на овие коментари, неколку невладини организации кои се застапуваат за човековите права одржаа прес-конференција на која ја критикуваа изјавата на министерот. Меѓутоа, медиумското покривање на прес-конференцијата ја нарече критиката на невладините организации „повик за исто-полови бракови“, иако ова прашање воопшто не беше покренато, како и закана за семејните вредности. Ова беше проследено со бројни написи во весниците со хомофобични конотации, на пример во дневниот весник „Вечер“ осамна со насловот „Ние сакаме внуци, не педери“ и „Истражувањата покажуваат дека децата на хомосексуалните партнери се жртви на педофилија“. Ова претставува пример на хомофобичен говор на омраза, поттикнат од политичар и медиумските куќи, кој потоа се рашири на новинските портали на интернет и на социјалните медиуми.²³
22. Зачестеноста на хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза исто така предизвикува пораст на бројни закани за припадниците на ЛГБТ заедницата, особено за оние кои јавно се залагаат за толеранција и не-дискриминација. Во 2013 година, на пример, невладината организација „ЛГБТ Обединети“ доби неколку смртни закани преку нејзината Facebook страница.²⁴ Говорот на омраза и заканите спрема ЛГБТ заедницата имаат тенденција на зголемување како последица на негативното медиумско покривање на јавните настани организирани од таа заедница, како што е Неделата на гордоста (Pride Week). Слично на тоа, неколкуте напади²⁵ врз Центарот за поддршка на ЛГБТИ лицата привлече негативно покривање од медиумите каде жртвите беа прикажани како провокатори, што беше проследено со закани.

²⁰ Ibid.; и Висок комесар на Обединетите нации за човекови права (2014): 15-16.

²¹ Ibid.

²² Фондација отворено општество (2013): 83-86.

²³ ILGA Europe (2013): 148.

²⁴ ILGA Europe (2014): 111.

²⁵ Види дел I.3 за детали за актите на насилство.

- **Мерки што ги преземаат властите**

23. ЕКРН смета дека говорот на омраза особено загрижува бидејќи тој најчесто е првиот чекор во процесот кон вистинско насилство. Соодветниот одговор кон говорот на омраза вклучува преземање мерки од страна на органите надлежни за спроведување на законот (кривични и административни казни, граѓански постапки), но исто така и други механизми за справување со неговите штетни последици, како што се само-регулацијата, превенцијата и контра-говорот.

- *Кривично-правен, граѓанско-правен и управно-правен одговор*

24. Националното законодавство содржи одредби со кои се покрива говорот на омраза во членовите 173, 319, 394-г, 407-а и 417 (види дел I.1). Говорот на омраза исто така е забранет со член 3 од Законот за политиките партии, како и со член 4 (2) од Законот за здруженијата на граѓани и фондациите. Меѓутоа, примената на релевантното законодавство кое се однесува на говорот на омраза е исклучително слаба.²⁶ Коренот на проблем, барем делумно, се наоѓа во недостаток на волја меѓу надлежните власти да го спроведат законот на делотворен начин. Обуката за говорот на омраза на полицијата, обвинителите и судиите е недоволна.²⁷ Досега, судовите не осудиле никого за расистички или хомофобичен/трансфобичен говор на омраза. Дотолку повеќе, јавното обвинителство не покренало обвинение во многу прилики.²⁸ И покрај порастот на говорот на омраза во последните години, не се поведени судски постапки за случаи на предизвикување на национална, расна или верска омраза, раздор и нетрпеливост во 2013 и 2014 година.²⁹ Во 2015 година, меѓутоа, јавното обвинителство, кое првично одби да покрене истрага во случајот на наведен говор на омраза на Миленко Неделковски, потоа по наредба на Главниот обвинител го стори тоа. ЕКРН изразува надеж дека ова претставува сигнал за промена на ставот кон говорот на омраза.

25. Расистичкиот и хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза во медиумите останува неказнет бидејќи не постои соодветен одговор од страна на регулаторното тело или од другите надлежни органи против неговото широко користење.³⁰ Додека со претходното законодавство се забрануваше емитување на одредени видови на говор на омраза³¹, новиот Закон за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги од 2013 година повеќе не содржи административни казни за тоа.³² Регулаторното тело за аудио-визуелни медиуми постапува по претставки/поплаки поднесени од гледачите и слушателите и ги истражува наводните инциденти на говор на омраза. Доколку регулаторното тело утврди дека одредена емисија може да содржи говор на омраза, случајот го препраќа до јавното обвинителство за понатамошно водење на кривична истрага. Во последните години, се препраќаат три од четири случаи годишно. За жал, регулаторот не се информира повратно за исходот на постапката и не е во можност да ја оцени релевантноста на материјалите што ги има доставено. Понатаму, не

²⁶ Ibid.

²⁷ Европска комисија (2014): 13.

²⁸ Институт за албански медиуми (2014): 104-106.

²⁹ Судските случаи кои опфаќаат поширока категорија од она што често се нарекува говор на омраза вообичаено вклучуваат случаи на навреда, кои ги покренуваат политичари или новинари едни против други.

³⁰ Здружение на новинарите на Македонија (2014) и Transparency International Македонија (2014).

³¹ Член 69 од Законот за радиодифузна дејност (2005) забранува програми со кои се поттикнува национална, расна, сексуална или верска омраза и нетрпеливост и предвидува глоба од 200.000 до 300.000 денари (3.300 – 5.000 евра).

³² Институт за албански медиуми (2014): 94.

постои можност за други интервенции во случај кога не се исполнети условите за кривичен прогон, како на пример барање за извинување или давање ветување дека таа емисија нема да се емитува повторно од страна на уредниците. Не постои слично регулаторно тело за печатените медиуми.

- *Промовирање на само-регулирање на медиумите*

26. Само-регулаторното тело на медиумската индустрија разгледува наводи за новинарско непрофесионално однесување и објавува одлуки и препораки, кои сепак немаат правно-обврзувачко дејство и не се извршуваат. Околу 50% од овие одлуки не се спроведуваат. И покрај препораките на ЕКРН содржани во нејзиниот четврти извештај³³ упатени до професионалците кои работат во медиумите и претставниците на граѓанското општество заеднички да промовираат ефективно само-регулирање на медиумите, таквите иницијативи остана срамежливи и без ефект. Други иницијативи во оваа насока, како што е работилницата на медиумските уредници во 2015 година за адресирање на проблемот со говорот на омраза, исто така не одекна меѓу медиумските работници, бидејќи од 100 поканети учествуваа само 20. За оваа област, во земјата постои многу низок интерес меѓу самите медиумски работници и истиот треба да се поттикнува.

- *Справување со online говор на омраза*

27. Во земјата не постои регулаторно тело за интернетот, а оваа област не спаѓа во надлежност на регулаторното тело за аудио-визуелните медиуми. Во 2015 година, Министерството за внатрешни работи воспостави Црвена линија преку која може да се поднесуваат поплаки или да се пријавуваат случаи на говор на омраза на едноставен начин преку интернет. До сега, корисниците пријавуваат само случаи на лични навреди. Ова укажува дека во земјата постои општ концептуален проблем со разбирањето на говорот на омраза, кој не се разликува доволно од акти на лична навреда или клеветата (види дел I.1) и не се фокусира на поттикнувањето на омраза и дискриминација против одредена идентитетска група, како што се етничките, верските или сексуалните малцинства.

- *Осуда и контра-говор*

28. Во изминатите години, невладините организации вложија значителни напори во реагирање кон расистичкиот и хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза, на пример, преку свртување на вниманието на јавноста кон таквите инциденти и нивна осуда (види на пример став 21). Од друга страна, властите не прифатија таков позитивен став. На пример, нацрт декларација за осуда на говорот на омраза против припадниците на ЛГБТ заедницата беше поднесена до Собранието во 2012 година од страна на пратеникот на Либералната партија, Ивон Величковски. Меѓутоа, Собранието ја отфрли иницијативата.³⁴
29. Редок пример кога (државните) органи реагирале на говорот на омраза е забележан во 2011 година, кога изградбата на црква музеј на тврдината Кале во Скопје предизвика значителни меѓуетнички тензии. Тогаш, Министерството за внатрешни работи побара од корисниците на Facebook да се воздржат од постирање на содржини со говор на омраза во контекст на овој случај.³⁵ Меѓутоа, вообичаено е говорот на омраза да се појавува на социјалните медиуми и на личните профили и страниците на обожавателите на политичарите и другите јавни личности, во голема мера

³³ Ставови 73-74 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

³⁴ МХК (2012): 13.

³⁵ Институт за албански медиум (2014): 122.

без да се преземат било какви мерки од страна на сопствениците на интернет страниците.³⁶

30. Во февруари 2015, Комисијата за заштита од дискриминација ги повика политичките партии, медиумите, граѓанските здруженија и останатите институции да се воздржат од провоцирање на етничка нетрпеливост и говор на омраза.³⁷ ЕКРН го поздравува таквиот повик. Сепак смета дека говорот на омраза против припадниците на ЛГБТ заедницата треба поексплицитно да се изрази во тој повик. Исто така, забележува дека оваа изјава не само што е неопходна поради порастот на говорот на омраза, туку и поради непостоењето на скоро никаква јавна осуда на ваквите инциденти или примери на контра-говор од страна на политичарите и функционерите.

- *Програми за спречување на говорот на омраза*

31. Во последните години, покрај обидите за сензитивизирање на медиумските работници (види став 26), во земјата беа лансирани одредени кампањи против говорот на омраза во рамки на проекти за меѓународна соработка и со поддршка на национални институции, како што е Агенцијата за млади и спорт.³⁸ Понатаму, во 2012 година беше усвоена Национална стратегија за еднаквост и не-дискриминација по основ на етничка припадност, род, возраст и физичка и ментална попреченост (НСЕНД) која покрива тригодишен период.³⁹ Меѓутоа, ЕКРН забележува дека вероисповеста и јазикот се исклучени од Националната стратегија и дека учеството на граѓанското општество во подготвувањето и имплементирањето на стратегијата беше ограничено. Дотолку повеќе, не постојат опипливи резултати од овие иницијативи и не беше спроведена проценка.

32. ЕКРН препорачува властите да преземат неопходни мерки за справување со растечкиот проблем на расистички и хомофобичен/трансфобичен говор на омраза, особено преку i) унапредување на активностите за обука за говорот на омраза наменети за полицијата, јавните обвинители и судиите; ii) воведување на административни казни за говорот на омраза во Законот за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги од 2013 година; iii) давање можност на регулаторното тело за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги да предупредува или да бара извинување во случаите на расистички или хомофобичен/трансфобичен говор на омраза и слични прекршувања на новинарските професионални стандарди и етика; iv) воспоставување на систем за споделување на информации преку кој регулаторното тело за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги ќе добива податоци од јавните обвинителства за случаите што тоа им ги препраќа, со цел регулаторното тело да ги оптимизира своите активности за мониторинг на медиумите; и v) воспоставување на ефективни регулаторни тела, почитувајќи го начелото на независност на медиумите, кои ќе можат да ги следат инцидентите на говор на омраза во печатените медиуми и на интернет. Понатаму, ЕКРН препорачува да се спроведе оценка на претходните иницијативи за спречување на говорот на омраза, со цел надградување над постоечките напори и проширување на добрите практики, особено во областа на медиумите и образованието.

33. ЕКРН исто така препорачува властите да промовираат осуда на говорот на омраза и контра-говор од страна на високи функционери и политичари. Сите политички партии во земјата треба да го осудат говорот на омраза и

³⁶ Ibid.: 121-123.

³⁷ Република (2015).

³⁸ Independent.mk (2014); Центар за меѓукултурен дијалог (2014); и Советот на Европа / Центар за меѓукултурен дијалог (2013).

³⁹ Оваа иницијатива се однесуваше на една од приоритетните препораки на ЕКРН од 2010 година.

да ги повикаат нивните членови и следбеници да се воздржат од користење на таков говор.

3. Расно и хомофобично/трансфобично насилство

- Расположивост на податоци

34. Властите не прибираат сеопфатни податоци за расното или хомофобичното/трансфобичното насилство⁴⁰ и земјата не достави никакви податоци за годишниот извештај за криминалот од омраза на ОБСЕ/ОДИХР. Во 2013 година, невладината организација Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија (во понатамошниот текст: МХК), подржана од Мисијата на ОБСЕ во Скопје, започна да собира податоци и да ги следи и мапира актите на насилство за да ја пополни празнината од непостоење на официјални податоци.⁴¹

- Расно насилство

35. Во 2013 година, од страна на МХК биле регистрирани околу 100 инциденти на расно или хомофобично/трансфобично насилство. Според видот, тие опфаќале напад, подметнување пожар и вандализам. Повеќето напади биле извршени од страна на малолетни лица. Жртвите и извршителите вообичаено имаат различно етничко потекло и припаѓаат на двете најголеми етнички заедници во земјата.⁴² Се оценува дека 84% од инцидентите се предизвикани поради етничка омраза, што укажува на тензиите односи меѓу двете големи заедници во земјата.⁴³ Пример за тоа е настанот од 1 март 2013, кога толпа од 100 до 200 млади луѓе нападнале етнички Албанци во центарот на Скопје, повредувајќи неколку лица.⁴⁴

36. Верската омраза често се случува паралелно со етничките тензии и опфаќа 7% од регистрираните случаи во 2013 година.⁴⁵ На 30 април 2013, на пример, група на млади луѓе ја нападнале со камења Православната црква во населбата Чаир за времетраење на верска служба.⁴⁶ На 21 јули, еден муслимански Имам бил нападнат по завршување на верската служба во село претежно населено со население од православна вероисповед во околината на Штип.⁴⁷

37. Во 2014 година, МХК извести за 75 инциденти, од кои околу 61% се предизвикани поради етничка омраза, 6% поради верска омраза и 23% поради политичка припадност.⁴⁸ Меѓутоа, во земјата политичките и меѓуетничките тензии често се преклопуваат, особено за време на изборите, и едниот вид често го потпалува другиот вид на омраза.⁴⁹ На 13 април 2014, на пример, по завршување на првиот круг на претседателските избори, група на мажи навредиле и нападнале етничко албанско семејство

⁴⁰ Европска комисија (2014): 12; МХК (2015): 145. – Став 65 од Четвртиот извештај на ЕКРН за „поранешната југословенска Република Македонија“.

⁴¹ Околу 50% од инцидентите во двете години биле дополнително проверени преку контакти со полицијата, дневни извештаи на полицијата, написи во медиумите, средби со жртвите или преку директно сведоштво на инцидентот. Останатите случаи се вклучени поради високиот степен на веројатност. За повеќе информации за користената методологија види: МХК (2014): 2 и МХК (2015): 145-146.

⁴² МХК (2014): 3.

⁴³ Ibid.: 6.

⁴⁴ Ibid.: 8-9.

⁴⁵ Ibid.: 6.

⁴⁶ Ibid.: 31.

⁴⁷ Ibid.: 45-46.

⁴⁸ МХК (2015): 148.

⁴⁹ Види на пример: Европски совет за надворешни работи (2015).

на расна основа во населбата Радишани во Скопје.⁵⁰ Еден од напаѓачите дури со автомобил се втурнал во групата жртви, повредувајќи неколку од нив. Три дена подоцна, група од 20 етнички Албанци нападнале тројца млади луѓе во областа Бит-пазар во Скопје, наводно поради тоа што не биле од албанско етничко потекло.⁵¹ Меѓуетничките односи може да се окарактеризираат дека се толку напнати што често релативно мали нешта можат да доведат до ерупција на насилство, како настанот што се случил на 5 август 2014 во еден бар во Бит-пазар во Скопје, кога околу 10 етнички Албанци започнале тепачка, бидејќи нивното барање да не се пушта музика на македонски јазик било игнорирано.⁵²

38. Според УНЦХР и ОБСЕ, во периодот од април до јули 2015 година биле извршени неколку напади на мигранти во близината на границата со Грција, пред да се воспостави коридор од страна на властите за насочување на приливот на мигранти.⁵³ Не постојат расположливи податоци, но се наведува дека актите на насилство биле извршени од локалното население, а во одредени случаи исто така и од полициските службеници.

- **Хомофобично/трансфобично насилство**

39. Порастот на хомофобичниот/трансфобичниот говор на омраза во земјата (види дел I.2) создаде општа атмосфера во која насилството кон припадниците на ЛГБТ заедницата, особено оние кои се залагаат за нивните права, сè повеќе се прифаќа. Омразата заснована на сексуалната ориентација и родовиот идентитет била мотивација во 9% и 10% од инцидентите забележани од МХК во 2013 и 2014, соодветно (види ставови 35 и 37 погоре).⁵⁴ Иако се чини дека овие проценти не се многу високи, ЛГБТ организациите истакнуваат дека тие одразуваат само дел од проблемот бидејќи ги вклучуваат само оние случаи кои го привлекле вниманието на јавноста. Имајќи ја предвид општата нетолеранција односно нетрпеливост спрема припадниците на ЛГБТ заедницата во земјата (види II.5), непријавувањето на инциденти се чини дека претставува поголем проблем кога станува збор за хомофобични/трансфобични напади во оваа област, отколку кога станува збор за насилство засновано на етничка или верска омраза. Во последно спомената категорија, жртвите вообичаено имаат помал проблем да го обелоденат својот идентитет, а исто така тие можат да се повикаат на воспоставените политички мрежи кои ги претставуваат правата на нивните групи на локално или национално ниво. Припадниците на ЛГБТ заедницата, од друга страна, се соочуваат со висок степен на стигматизација доколку го обелоденат својот идентитет со пријавување на хомофобичен/трансфобичен напад во полицијата. Тие исто така немаат мрежа за политичка поддршка.
40. Два случаја го илустрираат гореспоменатиот проблем. Во август 2014, млад хомосексуалец бил насилно нападнат од двајца сторители кои извикувале хомофобични навреди на јавно место во Скопје, кое е познато како место каде се собираат припадници на ЛГБТ заедницата. Кога жртвата го пријавила инцидентот во полиција, таа наводно била изложена на заплашување од страна на полициските службеници кои се заканувале дека ќе поднесат кривична пријава за лажно пријавување доколку таа инсистира да го пријави хомофобичното дело.⁵⁵ Во еден друг случај во Скопје, четири

⁵⁰ МХК (2015): 177.

⁵¹ Ibid.: 179.

⁵² Ibid.: 190-191.

⁵³ Споделено за време на средбите со делегацијата на ЕКРН во текот на септември 2015.

⁵⁴ МХК (2014): 6 и МХК (2015): 148.

⁵⁵ МХК (2015): 193.

лица кои биле жртви на хомофобичен напад во ноември 2014 го информирале МХК за инцидентот, но не сакале да го пријават во полиција.⁵⁶ Фактот дека непријавувањето се случува во главниот град, каде има засилено присуство на граѓанското општество во споредба со другите делови од земјата, е индикативно за обемот на проблемот, а невладините организации кои ја застапуваат ЛГБТ заедницата ја информираа ЕКРН дека пречките се многу повеќе изразени во помалите градови во руралните области.

41. Според мислењето на ЕКРН, значењето на ЛГБТ мрежите за справување со дискриминацијата и давање помош и поддршка на жртвите на хомофобично/трансфобично насилство не треба да се потценува. Затоа, посебно загрижува што и овие организации стануваат мета на насилство и тоа често се случува. Вечерта на 23 октомври 2014, на пример, околу 60 лица ја славеле втората годишнина од постоењето на Центарот за поддршка на ЛГБТИ лицата во едно кафуле во Скопје, кога неочекувано биле нападнати од група на околу 40 маскирани мажи кои повредиле неколку гости со стаклени шишиња и удари. До сега, Центарот е нападат вкупно шест пати. На 22 јуни 2013, дузина маскирани мажи, вооружени со камења, шипки и стаклени шишиња, нападнале приближно 40 посетители на отворен семинар за време на Неделата на гордоста и ги загрозиле нивните животи со фрлање на пиротехнички средства врз Центарот за поддршка на ЛГБТИ лицата.⁵⁷ Насилството врз припадниците на ЛГБТ заедницата не е ограничено само во Скопје. Во април 2013, неколку членови на невладината организација „ЛГБТ Обединети“ биле нападнати од страна на седум мажи во Битола кога активистите ставале постери за поддршка на правата на припадниците на ЛГБТ заедницата.⁵⁸

- **Мерки што ги преземаат властите**

42. Властите презеле одредени мерки за справување со расното и хомофобичното/трансфобичното насилство, иако засега овие мерки не можат да се сметаат за соодветни. Меѓутоа, од крајот на 2014 година, се забележуваат одредени позитивни трендови и ЕКРН се надева дека тие ќе продолжат.

- *Кривично-правен одговор*

43. Се чини дека полицијата ги истражила повеќето од пријавените инциденти. МХК известува дека полицијата открила претпоставени сторители поврзани со најмалку 27 инциденти кои се случиле во текот на 2013 година. Во голем број случаи, не била поведена кривична постапка. Такви примери се исламо-фобичниот напад споменат во став 36, во кој полицијата ги идентификуваше сторителите, но не ги ни предупредила дека може кривично да се гонат доколку ги повторат таквите дејствија.⁵⁹ Според МХК, во 2013 година само за еден случај била покрената судска постапка.⁶⁰ Во септември 2015, јавното обвинителство ја информираше делегацијата на ЕКРН дека за четири случаи се води судска постапка.
44. Вообичаено, постоењето на (можна) пристрасна мотивација не се наведува кога полицијата ги евидентира инцидентите. Многу случаи од страна на органите надлежни за спроведување на законот се третираат само како акти на насилство или вандализам, без да се навлегува во разгледување

⁵⁶ Ibid.: 198-199.

⁵⁷ Фондација отворено општество (2013): 70.

⁵⁸ Фондација отворено општество (2013): 66. – Нападите исто така беа поврзани со смртни закани спрема припадниците на групата споменати во став 22.

⁵⁹ МХК (2014): 46.

⁶⁰ Ibid.: 6-7.

дали постојат елементи на омраза. Со тоа станува тешко, ако не и невозможно, таквата мотивација да се земе во предвид и да се разгледува подоцна во судската постапка и да повлече примена на законските одреди за отежнувачки околности при извршување на делото. Понатаму, тоа претставува и пречка за подигање на свеста за проблемот на расно и хомофобично/трансфобично насилство.

45. Случаите кои го илустрираат гореспоменатиот проблем ги вклучуваат нападите врз Центарот за поддршка на ЛГБТ лицата во Скопје. Само за последниот од вкупно шесте напади, односно за инцидентот на 23 октомври 2014 (види став 41), беше покрената истрага од јавното обвинителство, кое првично одби да го процесуира случајот, но подоцна доби инструкции од второстепеното обвинителство да постапува по случајот. Министерството за внатрешни работи (во понатамошниот текст МВР), одговарајќи на прашањата од МХК, укажало дека тие го евидентирале случајот и го проследиле до јавното обвинителство. Меѓутоа, во кривичната пријава на МВР воопшто не се споменува хомофобичната/трансфобичната мотивација на делата, туку тие биле пријавени како општи дела на насилство.⁶¹ Слично на ова, во случајот на напад врз Центарот на 22 јуни 2013 (види став 41), во пријавата на МВР за тој инцидент, воопшто не се споменува хомофобичната/трансфобичната природа на нападот, ниту пак дека станувало збор за организирана група која го извршила истиот. Од пријавата може да се добие впечаток дека група на тинејџери го нарушила јавниот ред и мир со фрлање на неколку камења и кршење на прозорци.⁶²

- *Обука за припадниците на органите надлежни за спроведување на законот и претставниците на судството*

46. Во 2014 година, Министерството за правда формира работна група за криминалот на омраза, во соработка со Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Во неа се вклучени претставници од Министерството за внатрешни работи, јавното обвинителство, Академијата за судии и јавни обвинители и неколку НВОи. Целта на групата е да ги насочи напорите за справување со расното и хомофобичното/трансфобичното насилство, меѓу другото и преку воспоставување на сеопфатен систем за собирање на податоци и организирање на обуки за претставниците на органите надлежни за спроведување на законот и судството. Како прв чекор, 150 судии и обвинители и 50 полициски службеници учествуваа во програмата за обука на ОБСЕ/ОДИХР против криминалот од омраза (TANCLE). Работната група исто така промовира размена и учење од европските искуства и во таа насока оствари студиска посета во Хрватска.

- *Општи информации до јавноста и програми за подигање на свеста*

47. Независно од обемот на проблемот со расното и хомофобичното/трансфобичното насилство, не се спроведени посебни програми за подигање на свеста на јавноста.⁶³ Исто така, не постојат теренски активности за поддршка на ранливите заедници, како што се ЛГБТ лицата, за да се надминат постоечките пречки при пријавување на актите на насилство (види ставови 39-40), на пример преку градење на подобри односи со полицијата.

48. ЕКРН препорачува да се прошират постоечките иницијативи за обука за расното и хомофобичното/трансфобичното насилство наменети за претставници на органите надлежни за спроведување на законот односно полицијата и јавното обвинителство, како и за судството. ЕКРН исто така

⁶¹ МХК (2015): 198.

⁶² Фондација отворено општество (2013): 70.

⁶³ Види исто така став 31 од Националната стратегија за еднаквост и не-дискриминација.

препорачува властите да обезбедат во кривичните пријави на полицијата и во истрагите конзистентно да се земе предвид можното постоење на пристрасна мотивација, како и во понатамошните судски постапки, во соодветните случаи на насилство. Понатаму, ЕКРН препорачува со цел да се адресира проблемот на непријавување, властите да спроведат мерки за градење на доверба преку кои ќе се зајакне односот помеѓу полицијата и ранливите групи, особено ЛГБТ заедницата.

4. Политики за интеграција

49. Земјата нема сеопфатна политика за интеграција. Меѓутоа, има Стратегија за интегрирано образование, која главно ги засега двете најголеми етнички заедници. Исто така, постојат одредби кои ја промовираат интеграцијата на помалобројните етнички заедници („кои сочинуваат помалку од 20% од вкупното население“), како и Стратегија за интеграција на Ромите (една од овие помалобројни заедници), како и стратегија за бегалците, лицата кои уживаат супсидијарна заштита и други странски државјани.

- Интеграција во образовниот систем

50. И покрај препораката на ЕКРН од 2010 година⁶⁴, етнички поделби се уште постојат во образовниот систем бидејќи често училиштата се поделени по јазична и етничка основа.⁶⁵ Учениците кои припаѓаат на различни етнички заедници често се сместени и следат настава во одвоени згради, со што се намалува нивниот взаемен контакт.⁶⁶ Исто така, постои различна наставна програма по историја, што влијае врз разбирањето на улогата што одделни етнички заедници ја одиграле во минатото и води кон предрасуди против другите етнички групи.⁶⁷ Со цел да се разрешат овие проблеми, надлежните органи изготвија Стратегија за интегрирано образование⁶⁸ со поддршка на Високиот претставник на ОБСЕ за национални малцинства во 2010 година.⁶⁹ Меѓутоа, стратегијата не е проследена со акциски план; не постои временска рамка за нејзино имплементирање, ниту пак постои механизам за оценка на нејзиното спроведување. Властите ја информираа ЕКРН дека напредокот е бавен и покрај тоа што се преземени одредени мерки, како што е формирањето тимови за меѓуетничка интеграција во образованието во основите и средните училишта. Додека во некои училишта има редовни часови по англиски јазик и уметност, сепак иницијативите согласно оваа стратегија главно се одвиваат вон редовната наставна програма, како што се заеднички театарски претстави или музички проекти. Севкупната имплементација на стратегијата ја попречуваат и ограничените финансиски средства.⁷⁰ Властите ја информираа ЕКРН дека во државниот буџет за 2016 година, биле издвоени околу 2.000.000 денари (приближно околу 33.000 евра) за спроведување на различни активности за меѓуетничка интеграција во образованието.

51. ЕКРН препорачува властите да ја заживеат Стратегијата за интегрирано образование со изготвување на соодветен акциски план, заедно со сите релевантни чинители, како и да обезбедат соодветни финансиски средства за нејзино спроведување.

⁶⁴ Став 37 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

⁶⁵ Скоро сите ученици на двете најголеми заедници следат настава на нивниот мајчин јазик. Извор: Завод за статистика на Република Македонија (2012).

⁶⁶ Barbieri et al. (2013): 3.

⁶⁷ ОБСЕ (2010): 21.

⁶⁸ Министерство за образование и наука (2010).

⁶⁹ McGlynn et al. (2013): 127.

⁷⁰ Ibid.: 3; и Европска комисија (2014): 13 и 48.

- **Историски етнички малцинства**

52. Покрај двете најголеми етнички заедници⁷¹, постојат и други помалобројни историски етнички групи во земјата. Најголемите од нив, според пописот во 2002 година, ги вклучува Турците (3.9%), Ромите (2.7%), Србите (1.8%), Бошњациите (0.8%) и Власите (0.5%).⁷² Не постои сеопфатна стратегија за интеграција на овие групи, но постојат различни инструменти кои ја промовираат нивната интеграција.⁷³ На пример, член 4 од Охридскиот рамковен договор од 2001 година (во понатамошниот текст Охридскиот договор) го нагласува начелото на не-дискриминација и еднаквост на сите граѓани. Од друга страна, Охридскиот договор исто така воспоставува консоцијален политички систем преку кој двете најголеми етнички групи можат да ги заштитат своите интереси, но како резултат на тоа помалобројните етнички групи потенцијално се маргинализирани. Ова налага преземање на дополнителни мерки за интеграција на историските етнички малцинства, особено во областа на нивното претставување во јавниот живот.
53. Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението од 2008 година се обидува да ја адресира оваа празнина. Законот го предвидува правото на овие групи на правична застапеност при вработување во јавниот сектор. Новата законска рамка за вработување на државните и јавните службеници беше усвоена во 2014 година и треба да започне целосно да се применува од крајот на 2015. Се очекува новата законска рамка да го насочи процесот на вработување на сите етнички заедници и да се воспостави систем за собирање на податоци со кој ќе се следи дистрибуцијата на вработувањата по етничка основа во јавниот сектор. Овие податоци ќе бидат јавни, со цел да се зголеми транспарентноста за постигнатиот напредок и за акутните проблеми со недоволната застапеност.⁷⁴
54. Законот исто така предвидува основање на комисији за односи меѓу заедниците на локално ниво составени од припадници на сите етнички групи кои живеат во општините каде 20% од населението припаѓа на етнички групи различни од мнозинското локално население.

- *Слабости и празнини*

55. И покрај тоа што е постигнат одреден напредок во остварувањето на правата на помалобројните етнички заедници во однос на правичната застапеност во јавниот сектор, сепак турската, ромската, бошњачката, српската и влашката заедница сè уште не се доволно застапени на централно и локално ниво.⁷⁵ Натомошниот напредок на ова поле го попречува непостоењето на ефективни мерки за промовирање на застапеноста на припадниците на помалобројните заедници во јавниот сектор, на пример преку квоти предвидени во Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението од 2008 година.

⁷¹ Според пописот од 2002, приближно 64% од населението се изјаснило како Македонци, а околу 25% како Албанци. Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија (2004): Том IX, Табела 13.

⁷² Ibid. – Проценти како дел од вкупното население. Овие бројки се приближни и се засноваат на само-изјаснување на населението.

⁷³ ЕКРН смета дека прашањата кои се поврзани со правото на само-изјаснување може да се адресираат во контекст на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (РКНМ). Види: Совет на Европа, Советодавен комитет на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (2011).

⁷⁴ Европска комисија (2014): 8.

⁷⁵ Ibid.: 13.

56. Комисиите за односи меѓу заедниците би можеле да бидат значаен механизам за учество и интеграција, но нивното мислење не ги обврзува советите на општините и тие не се автоматски претставени во советите, што води кон неизвесност дали нивниот глас воопшто ќе биде слушнат од страна на локалните институции кои донесуваат одлуки. ЕКРН беше информирана од властите и од претставници на етничките малцинства дека овие слабости водат кон недостаток на интерес за учество меѓу заедниците. Понатаму, претставниците на различните етнички заедници не се избираат туку се именуваат од заедниците, со што се намалува транспарентноста, учеството и одговорноста. Вообичаено, заедниците не добиваат финансиска или административна поддршка или обука.
57. Во областа на образованието, ЕКРН забележува дека учениците припадници на малцинствата кои одат во училишта во кои нема доволен број на деца од истото малцинство за да ја следат наставата на својот мајчин јазик⁷⁶, тие ја следат наставата на македонски или албански јазик. На овие ученици, кои целосно не го владеат јазикот на наставата, не им се нудат дополнителни часови за негово изучување. ЕКРН потсетува дека потенцијалниот дефицит во следење на наставата може да влијае врз способноста на детето да го следи процесот на учење, со негативни последици брз подоцнежните академски постигнувања и идните професионални можности. Ова ја попречува интеграцијата.
58. ЕКРН препорачува властите да воведат квоти за припадниците на помалобројните историски етнички заедници при вработувањата во јавниот сектор и да го следат нивното влијание. Властите исто така треба да ја промовираат и зајакнат работата на локалните комисии за односи меѓу заедниците, меѓу другото и преку: (i) давање можност да учествуваат во работата на советите на општините со консултативен статус; (ii) обезбедување членовите на овие комисии да се избираат од страна на заедниците што ги претставуваат; и (iii) давање финансиска и административна поддршка, како и јакнење на нивните капацитети. Понатаму, ЕКРН препорачува властите да воведат дополнителни часови за изучување на јазикот на кој се изведува наставата за учениците кои припаѓаат на историските етнички малцинства, таму каде што е потребно.

- **Роми**

59. Стратегијата за Ромите за 2014-2020 се фокусира на пет стратешки области: вработување, образование, домување, здравствена заштита и култура.⁷⁷ Националните акциски планови за првите четири области и за поддршка на жените Ромки треба да се усвојат до крајот на 2015 година. Премногу е рано да се оценат резултатите од оваа стратегија. Меѓутоа, таа не претставува прва ваква иницијатива; таа се надополнува над останатите стратегии за Ромите, вклучително и на Декадата на инклузија на Ромите 2005-2015, која имаше одредено влијание.⁷⁸

⁷⁶ Од 2001 година, секое историско етничко малцинство има право на настава на својот мајчин јазик. Наставни програми постојат на македонски, албански, турски и српски јазик. Наставата на другите малцински јазици, како ромски, влашки и босански единствено е достапна во основното образование. Види: McGlynn et al. (2013): 126. – За прашањата поврзани со образованието на мајчин јазик, ве молиме за референца видете ја фусотата 73 погоре во врска со Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства.

⁷⁷ Министерство за труд и социјална политика (2014): 30. – За време на посетата, властите истакнаа дека оваа стратегија ќе биде проширена за да го опфати периодот до 2024 година.

⁷⁸ Став 91 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

60. Постигнат е напредок во областа на вработување во јавниот сектор, каде пропорционалната застапеност на Ромите се зголеми од 0.33% во 2005 на 2.56% во 2012.⁷⁹ Бројот на Роми, кои учествуваа во иницијативите за подобрување на нивната работоспособност како што се обуки, исто така се зголеми од 133 во 2010 до 612 во 2013; но последната бројка претставува околу 10% од сите Роми кои се евидентирани како невработени во текот на таа година (види исто така став 75). Таквиот низок процент е проблематичен поради нискиот степен на образование и работни вештини, кои се сметаат за главни пречки за подобрување на вработувањето на припадниците на ромската заедница.⁸⁰ Од тие причини, позитивно е што новата стратегија се стреми да ја зголеми оваа бројка до 50% до 2020 година.⁸¹
61. Ниската посетеност на наставата во основното образование е проблем кој ја засега ромската заедница. Новата стратегија за Ромите идентификува три главни причини за ваквата состојба: (i) недостаток на релевантни статистички податоци за бројот на ромски деца кои се на возраст која одговара на основното образование, што исто така произлегува од проблемите со евидентирање во матичните книги на родени (види став 75); (ii) деца кои живеат во крајна сиромаштија (види став 65); и (iii) непознавање на македонскиот јазик како јазик на кој се одвива наставата (види став 57).⁸² Постигнувањата од претходните интервенции во областа на образованието вклучуваат зголемување на бројот на ромски деца кои се запишани во средно образование во периодот од 2006-07 до 2011-12 за 27.5% (29.5% за девојчињата).⁸³ Од 2010 година, се воведоа мерки за финансиска поддршка и обезбедување бесплатни учебници и наставни материјали, бесплатен транспорт и сместување во домови со цел да се зголемат можностите за вклучување на ромските деца во различни едукативни циклуси. Во 2015 година, на пример, беа доделени 650 стипендии за ромски деца кои посетуваат средни училишта. Се чини дека во последните години овие мерки поттикна зголемување на уписите на ромски деца.⁸⁴ Понатаму, квотата за запишување на ромски студенти на државните универзитети, комбинирана со нивното изземање од плаќање на трошоци, постои од крајот на 1990-те. Во 2015 година, квотата се утврди на 4% од местата и беа запишани вкупно 300 ромски студенти.
62. Новата стратегија за Ромите се залага за легализација на 70% од незаконските градби на Ромите до 2017⁸⁵, што е проследено со обезбедување на привремено сместување за оние лица чии градби не можат да се легализираат.⁸⁶ Изградбата на нови социјални домови е клучен фактор во овој дел од стратегијата. Веќе во 2012 година, се усвои ново правило според кое 10% од новите социјални домови се резервирани за Ромите.
63. Клучните аспекти на новата стратегија за Ромите во областа на здравствената заштита ја адресира потребата за спречување на повреди на правата на ромските пациенти поради несоодветен третман од страна на здравствените работници, како и надминување на ограничениот пристап на Ромите до здравствено осигурување поради чести законски промени и

⁷⁹ Министерство за труд и социјална политика (2014): 32.

⁸⁰ Ibid.: 33.

⁸¹ Ibid.: 30.

⁸² Ibid.: 48.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Секретаријат на Декадата на инклузија на Ромите (2012): 41.

⁸⁵ Министерство за труд и социјална политика (2014): 62.

⁸⁶ Ibid.: 63.

воведувањето на сложени административни постапки.⁸⁷ За справување со двата проблеми, стратегијата предвидува мерки за подигање на свеста и информативни кампањи, вклучително и обуки на припадниците на ромската заедница како да пријавуваат инциденти на дискриминаторски третман, како и користење на ромски здравствени медијатори за да ги информираат луѓето за правилата на системот за здравствено осигурување.⁸⁸

64. Во моментот, во земјата постојат 12 Ромски информативни центри преку кои се олеснува пристапот до образование и социјални услуги. Исто така, постојат мобилни правни канцелари во Скопје, кои даваат бесплатна правна помош и совети на Ромите.⁸⁹

- *Слабости и празнини*

65. ЕКРН ги поздравува напорите на властите, но сепак забележува дека остануваат различни слабости и празнини. Ромите сè уште се маргинализирани. Стапката на сиромаштија е приближно 2.5 пати поголема во споредба со онаа на национално ниво.⁹⁰ Се спроведуваат проекти во неколку приоритетни области, но тие се претежно финансирани од странски донатори бидејќи буџетските средства остануваат непроменети.⁹¹ Додека информативните канцеларии споменати во став 64 се често застапени⁹², се чини дека тие не можат да ги адресираат причините за социјалната исклученост на Ромите. Ова подразбира дека давањето на информации, во отсуство на структурни промени, не е доволно. Следните примери ги илустрираат проблемите со кои се соочуваат повеќето од Ромите.

66. И покрај тоа што 10% од новите социјални домови се резервирани за Ромите (види став 62), сепак не е решен проблемот со домување и околу 28%⁹³ од Ромите сè уште живеат во неформални населби, како што се Чичино Село во близината на Скопје каде животните услови ги критикувал Народниот правобранител. Иако присилните иселувања не се чести, сепак тие повремено се случуваат.⁹⁴ Многу Роми живеат во прифатни објекти обезбедени од властите, но стандардите за живеење таму се често ниски.⁹⁵ Предрасудите и дискриминација на Ромите на пазарот на станови во приватна сопственост продолжува.

67. ЕКРН препорачува властите, како дел од новата Стратегија за Ромите, да ја решат тешката состојба со домување на Ромите, меѓу другото и преку обезбедување на доволен број и соодветни социјални домови за ранливите припадници на ромската заедница; а работејќи заедно со агенциите кои издаваат недвижности и организациите на приватните сопственици да ги надминат предрасудите спрема Ромите на пазарот на станови во приватна сопственост.

68. Очекуваниот животен век на Ромите е десет години пократок од националниот просек и стапката на смртност на новороденчиња е скоро двојно поголема во однос на општата популација, што најмногу е поврзано со лошите животни услови⁹⁶, но исто така и со несоодветниот пристап до

⁸⁷ Министерство за труд и социјална политика (2014): 68.

⁸⁸ Ibid.: 69.

⁸⁹ Секретаријат на Декадата на инклузија на Ромите (2012): 2.

⁹⁰ Ibid.: 1.

⁹¹ Европска комисија (2014): 13.

⁹² Секретаријат на Декадата на инклузија на Ромите (2012): 2.

⁹³ Лице за контакт за Декада на инклузија на Ромите за Македонија (2014): 11.

⁹⁴ МХК (2014): 3.

⁹⁵ Европски форум за Роми и патувачи (2015): 11.

⁹⁶ Европски центар за ромски права (нема година): 9.

здравствена заштита. Делегацијата на ЕКРН ја посети општината Шуто Оризари на периферијата на Скопје, која главно е населена со Роми. Делегацијата беше информирана од страна на една локална невладина организација која обезбедува здравствена заштита дека покриеноста со лекари од општа пракса е задоволителна, но не постојат гинеколози за целата област во која живеат околу 8.000 жени на репродуктивна возраст. Жените мора да се регистрираат кај гинеколози во други делови во Скопје, кои често ги одбиваат или не им ги даваат сите стандардни услуги или им наплаќаат за услугите, иако тие се бесплатни.⁹⁷ Слична е состојбата со пренатални медицински сестри, кои наводно не ги посетуваат бремените ромски жени во Шуто Оризари. Надлежните органи за здравствена заштита се запознаени со овие проблеми и последователно на тоа организираа гинеколошки консултации во општината еднаш неделно со лекари кои ротираат, без притоа да ги даваат сите стандардни услуги. Два месеци пред посетата на ЕКРН, не постоел гинеколог кој вршел вакви консултации еднаш неделно. Слични слабости во обезбедувањето на гинеколошка и пренатална нега се забележуваат и во другите ромски населби во целата земја.⁹⁸

69. ЕКРН препорачува властите да обезбедат еднаков пристап до здравствената заштита за припадниците на ромската заедница, а посебно гинеколошки и пренатални услуги. За таа цел, потребно е неопходно да се обезбедат комплетни и редовни гинеколошки консултации во Шуто Оризари. Понатаму, надлежните органи за здравствена заштита треба да им укажат на сите лекари дека дискриминацијата на пациентите поради нивната етничка припадност претставува повреда на лекарската етика. Во случаи кога за тоа постојат докази, властите треба да ја разгледаат можноста за одземање на лекарската лиценца.

70. Сè уште постои значителна разлика во стапките на неписменост помеѓу возрастните Роми (17%) и останатото население (4%).⁹⁹ Овој проблем се репродуцира како резултат на ниската посетеност на основното образование меѓу ромските деца. Зголемувањето во периодот од 2006-07 до 2011-12 на бројот на ромски деца кои имаат завршено основно образование од 0.84% е незначително.¹⁰⁰ Понатаму, во 2015 година, се проценува дека само 4% од ромските деца посетувале предучилишно образование (1.5% во 2005).¹⁰¹ Таквите ниски стапки на посетеност на предучилишните установи не се поволни за зголемување на стапките на упис во основното образование.¹⁰²

71. Проблемот на сместување на ромски деца во училиштата за деца со посебни потреби, што беше третиран во една од приоритетните препораки на ЕКРН во 2010 година¹⁰³, сè уште постои. Истражувањата покажуваат дека во 2011 година, скоро 50% од ромските деца кои се сместени во вакви училишта би требало да посетуваат редовни училишта.¹⁰⁴ Министерството за образование ја информираше делегацијата на ЕКРН дека во 2015 година, 37% од децата со посебни потреби биле Роми, што претставува помалку од 3% од вкупното население во земјата. Според властите, ќе се

⁹⁷ На жените им е потребен упат од гинеколог за да можат да добијат соодветни здравствени услуги од државните здравствени установи и болници.

⁹⁸ Министерство за труд и социјална политика (2014): 66.

⁹⁹ Европски форум за Роми и патувачи (2015): 5.

¹⁰⁰ Министерство за труд и социјална политика (2014): 47.

¹⁰¹ Ibid.: 47.

¹⁰² Став 49 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

¹⁰³ Став 48 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

¹⁰⁴ Секретаријат на Декадата на инклузија на Ромите (2012): 41.

оценува системот според кој децата се упатуваат во училишта за посебни потреби и работата на надлежните комисии ќе се стандардизира и подобри. Овој процес е веќе започнат, но во моментот не се забележуваат конкретни чекори или резултати.¹⁰⁵

72. ЕКРН ја повторува својата препорака властите неопходно да престанат со практиката на несоодветно упатување на ромските деца во образовни установи кои се наменети за ученици со ментални попречености, а децата кои се веќе засегнати со ваквата практика да се интегрираат во редовното образование. Понатаму, ЕКРН препорачува властите да обезбедат финансиски средства за спроведување на сите потребни мерки утврдени во Стратегијата за Ромите во насока на зголемување на одржливоста на стапките на посетеност на училиштата меѓу ромските деца, особено во предучилишното и основното образование и истите да ги усогласат со националниот просек.
73. Покрај постигнувањата споменати во став 60 и препораката на ЕКРН од 2010 година¹⁰⁶, севкупно постои мал напредок во однос на стапката на невработеност на Ромите¹⁰⁷, која властите сè уште проценуваат дека изнесува 60-70%, а која е уште повисока помеѓу жените Ромки. Ова е двојно повеќе од националниот просек од 26%. Властите и признаа на делегацијата на ЕКРН дека недостатокот на персонал и финансиски средства во државната Агенција за вработување го ограничува воспоставувањето на систем на профили на лични вештини и обука според потребите. Иако ова не претставува проблем само за Ромите, сепак тие се диспропорционално засегнати поради нивната маргинализација на пазарот на трудот.
74. ЕКРН препорачува властите да обезбедат доволно средства за државната Агенција за вработување за да може таа да пружа неопходна поддршка за невработените припадници на ромската заедница во форма на оценка на нивните вештини и обезбедување на соодветни можности за обука.
75. И покрај препораката на ЕКРН од 2010 година¹⁰⁸ конечно да се разреши прашањето со личните документи, проблемот сè уште постои. Стратегијата за унапредување на инклузијата на Ромите во системот на социјална заштита за 2012-2014 придонесе кон зголемување на вниманието на надлежните органи, но тоа не го реши проблемот со издавање на лични документи. Немањето на лични документи спречува многу Роми да ги запишат децата на училиште (види став 61), да се евидентираат во Агенцијата за вработување (види став 60)¹⁰⁹, или да гласаат.¹¹⁰ Делегацијата на ЕКРН беше информирана од неколку НВОи дека издавањето на лични документи е особено проблематично поради недоволното споделување на информации помеѓу болниците и подрачните одделенија надлежни за водење на матичната евиденција, што често предизвикува проблеми кога родителите не можат да ги достават потребните документи или докази.

¹⁰⁵ ЕКРН беше информирана од властите дека во учебната 2012-13 година, 30 ромски ученици биле дел од практиката на вклучување на деца со посебни потреби во редовните училишта. Во учебната 2013-14 година, овој број е зголемен на 44 ромски деца.

¹⁰⁶ Став 53 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

¹⁰⁷ Министерство за труд и социјална политика (2014): 32.

¹⁰⁸ Ставови 94-96 од Четвртиот извештај на ЕКРН.

¹⁰⁹ Европски центар за ромски права (нема година): 8.

¹¹⁰ Европски центар за ромски права (2015a) и (2015b).

76. ЕКРН силно препорачува, во склад со својата претходна препорака во врска со ова прашање, властите да ги продолжат напорите целосно и конечно да се разреши проблемот со пристап до лични документи. Понатаму, треба да се подобри споделувањето на информации помеѓу болниците и подрачните одделенија за водење на матична евиденција за да се избегнат проблеми со издавањето на изводи од матичната книга на родени.

- **Бегалци и други лица кои не се државјани**

77. Министерството за труд и социјална политика усвои Стратегија за интеграција на бегалците и странците за периодот 2008-2015, проследена со Национален акциски план за нејзино спроведување, во која се предвидува поддршка за интеграција на бегалците и корисниците на супсидијарна заштита. Овие мерки беа првенствено наменети за Ромите, Ашкалите и Египќаните кои насилно беа раселени од Косово¹¹¹ во 1999 година. Поддршката главно се состои од пристап до социјални домови и стручна обука заради нивна интеграција на пазарот на трудот. Во рамки на имплементацијата на стратегијата во 2010 година се измени Законот за социјалната заштита, со цел да се обезбеди пристап до надоместоците за социјална заштита за беглаците и корисниците на супсидијарната заштита под исти услови како и за државјаните. Ова исто така вклучува и надоместок за домување во форма на дотации за закупнина. Во 2012 година, беше изменет Законот за здравствената заштита за да им се овозможи на овие групи целосен пристап до системот за здравствена заштита. Тие исто така имаат пристап и до образовниот систем и пазарот на трудот. ЕКРН ги нотира напорите на властите во оваа област.

78. Оттогаш изготвена е нова Стратегија за интеграција на бегалците и странците и истата се наоѓа пред финализирање.¹¹² Властите ја информираа ЕКРН дека, додека претходната стратегија се фокусираше на обезбедување на основни услуги, новата стратегија ќе покрива поширок спектар и ќе вклучува часови за изучување на јазик (кои не беа дел од старата стратегија, бидејќи лицата од Косово не се соочува со јазична бариера), систем за акредитација на странски дипломи кој ќе биде од полза и за други странски државјани покрај заштитените категории на лица, како и поголемо внимание на интеграцијата на локално ниво со вклучување и поддршка од општините и нивните напори за интеграција. Со цел да се насочат овие процеси, се планира отворање на едно-шалтерски центри за странци.

- *Слабости и празнини*

79. Планираната оценка на имплементацијата на Стратегијата за интеграција за 2008-2015 не беше спроведена. ЕКРН исто така забележува дека лицата чии барања за признавање на статус на бегалец или супсидијарна заштита не се прифатени, но чие присуство на територијата на државата официјално се толерира бидејќи тие во моментот не можат да се вратат во сопствената земја, се исклучени од системот на социјално осигурување. Исто така, не постојат планови за да се измени ваквата ситуација со новата Стратегија за интеграција. Недоволно внимание се посветува на интеграција на втората генерација на лица кои се присилно раселени од 1999 година (види став 77). Новата стратегија за интеграција се чини дека не содржи делотворни мерки со кои ќе се обезбеди нивна интеграција.

¹¹¹ Секоја референца спрема Косово, било во однос на територијата, институциите или населението, во овој текст ќе се толкува во целост во согласност со Резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на Обединетите нации и без предрасуди во однос на статусот на Косово.

¹¹² Останува да се одлучи дали таа ќе го покрива периодот 2016-2020 или 10-годишен период до 2025.

80. Понатаму, новата Стратегија за интеграција не содржи никаков контингентен план за тоа како интеграционите програми ќе се справат со ненадејно зголемување на бројот на заштитени лица што може да се јави како резултат на сегашната мигрантска криза во Европа, а која веќе влијае на земјата поради големиот број на мигранти кои транзитираат на дневна основа.

81. ЕКРН препорачува властите да овозможат независна надворешна оценка на спроведувањето на Стратегијата за интеграција на бегалците и странците за периодот 2008-2015, како и да ги искористат наодите од таа оценка како насоки за идна имплементација или доколку е потребно за прилагодување на новата стратегија за интеграција. Понатаму, ЕКРН препорачува властите во Стратегијата за интеграција да вклучат (i) одредби со кои ќе се овозможи пристап до социјално осигурување на лица чии барања за признавање на статус на бегалец или супсидијарна заштита не биле прифатени, но чие присуство во земјата официјално се толерира; и (ii) контингентни планови за справување со ненадејно зголемување на бројот на бегалци и други заштитени лица.

II. Теми специфични за “поранешната југословенска Република Македонија”

1. Препораки кои подлежат на преодно следење од четвртиот круг на мониторинг

82. Три од препораките кои подлежат на преодно следење според Извештајот на ЕКРН од четвртиот круг на мониторинг се разработени во соодветните тематски делови погоре (види ставови 6-14, став 31 и ставови 71-72).

2. Расно профилирање од страна на граничната полиција

83. ЕКРН доби информации од повеќе организации за човекови права дека граничната полиција врши расно профилирање на припадниците на ромската заедница при контрола на излезот на овие лица на патните гранични премини и аеродромите. МКХ спроведе ситуационо тестирање, кое покажа дека Ромите се изложени на детално распрашување и контрола на нивните документи кога се обидуваат да излезат од земјата. Властите потврдија дека овој метод се користи од страна на полицијата со цел да се обезбеди целосно почитување на правилата на Европската унија за патување и миграција за кои земјата се согласи да ги применува како дел од договорот за визна либерализација што го склучи со Европската унија. Властите тврдат дека на сите Роми кои поседуваат потребни документи и доказ за поседување финансиски средства им се дозволува да патуваат. За време на средбата со делегацијата на ЕКРН, беше очигледно дека и покрај обуката, граничната полиција не е свесна за дискриминаторското влијание на расното профилирање, а нема ни намера да престане да го применува.¹¹³

84. ЕКРН препорачува властите да обезбедат соодветна обука за припадниците на граничната полиција во земјата за да може тие да ги извршуваат своите должности согласно режимот за визна либерализација со Европската унија без примена на расно профилирање.

3. Дискриминација на верска основа

85. И покрај претходната препорака на ЕКРН дадена во извештајот од 2010 година (став 101), властите сè уште ја немаат регистрирано независната Охридската православна архиепископија и заедница Бекташи во Тетово. Во

¹¹³ Властите ја информираа ЕКРН дека Министерството за внатрешни работи организира обуки за полициските службеници кои работат на граничните премини, според главната програма на Европската Унија Frontex наменета за граничната полиција. Беше речено дека овие обуки опфаќаат и елементи поврзани со човековите права, вклучително и борбата против дискриминацијата.

2014 година, биле одбиени вкупно пет барања за регистрација, од кои четири биле поднесени од различни православно-христијански цркви.¹¹⁴ Се чини дека властите упорно не регистрираат други православно-христијански групи, покрај веќе признатата Македонска православна црква. За таа цел, властите се повикуваат на премногу формалистичко толкување на законските одредби кои предвидуваат дека имињата и доктрината на верските организации и групи кои сакаат да се регистрираат мора да се разликуваат од оние на веќе регистрираните. ЕКПН сака да укаже на судската пракса на Европскиот суд за човекови права¹¹⁵ според која државите членки треба да се воздржуваат од наметнување на единство во рамките на една религија. Фактот што постојат повеќе православно-христијански цркви во земјата не може да биде легитимна причина за одбивање на регистрацијата на повеќе од една таква црква, независно од сличностите во нивните имиња и доктрини.

86. ЕКПН ги поттикнува властите да го решат, без натамошно одложување, прашањето за регистрација на малцинските верски групи. Нивната регистрација не треба да се спречува со преголеми формалности.

4. Прашања за ефективност на независните органи кои се надлежни за борба против расизмот и расната дискриминација, според Општите препораки на ЕКПН бр. 2 и 7

87. Во канцеларијата на Народниот правобранител, веќе неколку години се упразнети 17 работни места како резултат на запирањето на вработувања во јавниот сектор поради финансиски ограничувања. Овие места вклучуваат три од вкупно четирите позиции на заменик народен правобранител предвидени со законот со кој се основа Народниот правобранител. Овој сериозен недостаток на персонал влијае на способност на Народниот правобранител да ги извршува своите надлежности.

88. Законот со кој се воспоставува Комисијата за заштита од дискриминација не содржи одредба за стручна служба која ќе ја поддржува Комисијата. Бидејќи комисионерите ја вршат оваа функција како дополнување на нивното редовно вработување, непостоењето на административна поддршка ја попречува ефективност во нивната работа.

89. ЕКПН препорачува властите да ги пополнат упразнетите работни места во канцеларијата на Народниот правобранител како прв чекор кон обезбедување на кадровска екипираност соодветно на неговиот обем на работа. Во оваа смисла, властите треба да обезбедат стручна служба како поддршка на Комисијата за заштита од дискриминација.

5. Политики за борба против дискриминацијата и нетолеранцијата против припадниците на ЛГБТ заедницата¹¹⁶

- Податоци

90. Во земјата не постојат статистички податоци за големината на ЛГБТ заедницата и има многу мал број официјални податоци за прашањата поврзани со ЛГБТ заедницата, бидејќи не постојат официјални мерки за собирање и анализирање на податоци за дискриминација по основ на

¹¹⁴ Четирите православно-христијански верски групи чија регистрација е одбиена се: Грчката православна архиепископија на Патријаршијата во Пек, Црквата на православно единство, Црквата на вистинските православни христијани и Вистинската монашка заедница.

¹¹⁵ Европски суд за човекови права (1999), случај *Serif v. Greece* (Апликација бр. 38178/97) Пресуда; посебно став 52.

¹¹⁶ За дефиниција на ЛГБТ види Совет на Европа, Дискриминација по основ на сексуалната ориентација и родовиот идентитет во Европа 2011: 21 и 139 et seq.

сексуална ориентација или родов идентитет.¹¹⁷ Ова резултира со непостоење, на пример, на официјални податоци или истражувања за дискриминацијата на припадниците на ЛГБТ заедницата во областа на вработувањето (види исто така став 101 подолу), домувањето и здравствената заштита. Во Препораката CM/Rec(2010)5 на Комитетот на министри на Советот на Европа за мерките за борба против дискриминацијата по основ на сексуална ориентација или родов идентитет се укажува дека може да се собираат лични податоци кои се однесуваат на сексуалната ориентација или родовиот идентитет на лицето доколку тоа е неопходно за определена, законска и легитимна цел. Очигледно е дека без такви податоци не може да се има солидна основа за градење и спроведување на политики со кои ќе се адресира нетрпеливоста спрема и дискриминацијата на припадниците на ЛГБТ заедницата.

- **Законодавство**

- *Исто-полови партнерства*

91. Во земјата не постои можност за регистрирање на исто-полови партнерства. Нацрт законот за регистрирање на партнерства не беше прифатен.¹¹⁸ Напротив, во јануари 2015 Собранието усвои предлог уставни амандмани со кои се забранува бракот меѓу партнери од ист пол и со кои се создадоа уставни пречки за донесување на идни закони со кои би се вовеле исто-полови вонбрачни заедници.
92. ЕКПН смета дека отсуството на признавање на исто-половите партнерства може да доведе до различни облици на дискриминација во областа на социјалните права. Во оваа смисла, ЕКПН го насочува вниманието на властите кон Препораката CM/Rec(2010)5 на Комитетот на министри на Советот на Европа до државите членки за мерките за справување со дискриминацијата по основ на сексуална ориентација и родов идентитет.¹¹⁹
93. ЕКПН исто така сака да го сврти вниманието на властите кон пресудата на Европскиот суд за човекови права (ЕЧП) во случајот „Oliari and Others v. Italy“, во кој Судот утврди дека иако член 12 од Европската конвенција за човекови права не предвидува обврска за државите на исто-половите парови да им обезбеди пристап и можност за склучување бракови, сепак непостоењето на правна рамка која ќе овозможи признавање и заштита на нивниот однос, во конкретниот случај италијанскиот правен поредок, претставува повреда на нивните права според член 8 од Конвенцијата.¹²⁰
94. ЕКПН препорачува властите да обезбедат правна рамка која ќе им овозможи на исто-половите парови, без дискриминација од било каков вид, признавање и заштита на нивниот однос со цел да се адресираат проблемите поврзани со социјалната реалност во која живеат.

- *Промена на пол*

95. Не постојат јасни одредби во законодавството со кои би им се овозможило на трансродовите лица да го сменат своето име и пол во личните документи. Додека властите ја информираа ЕКПН за еден случај во кој била направена таква промена, неколку граѓански организации ја опишуваат таа практика како произволна. Понатаму, ЕКПН забележува дека не постојат одредби со кои јасно ќе се разграничи дали трошоците поврзани со

¹¹⁷ Види исто така: Дански институт за човекови права / COWI (2009): 3 and 5-6.

¹¹⁸ Ibid., p. 15.

¹¹⁹ Совет на Европа, Комитет на министри, Препорака CM/Rec(2010)5, особено ставови 24 и 25.

¹²⁰ Европски суд за човекови права (2015), Oliari and Others v. Italy (Апликации бр. 18766/11 и 36030/11) Пресуда.

третманот за промена на полот се покриваат преку јавниот систем за здравствена заштита.

96. ЕКРН сака да ги охрабри властите да ги користат постоечките одлуки и насоки изготвени од различни тела на Советот на Европа во насока на воспоставување на критериуми за регулирање на постапката за промена на полот.¹²¹
97. ЕКРН препорачува властите да ја уредат постапката и условите за промена на полот и издавање на нови лични документи за лицата кои поминале низ оперативен зафат за промена на полот.

- **Дискриминација против припадниците на ЛГБТ заедницата во клучни области на општествениот живот**

98. Социјалното прифаќање на припадниците на ЛГБТ заедницата сè уште е на многу ниско ниво во земјата. Истражувањето спроведено во 2009 година од страна на Данскиот институт за човекови права и други за потребите на Советот на Европа и Агенцијата на Европската унија за фундаментални права, го опишува генералниот став кон припадниците на ЛГБТ заедницата како негативен и непријателски. Како последица на тоа, лицата кои им припаѓаат на овие групи настојуваат да ја прикријат својата сексуална ориентација.¹²² Во 2007 година, еден истражувачки проект за инклузивноста на општеството покажа дека 62.2% од испитаниците не би толерирале истополови парови како нивни соседи.¹²³ Дотолку повеќе, според анкетата спроведена во 2002 година од страна на Центарот за граѓански и човекови права, 80% од населението во земјата верува дека хомосексуалноста е психијатриско пореметување и закана. Истата анкета покажа дека 65% од испитаниците ја сметаат хомосексуалноста за кривично дело.¹²⁴
99. Веќе одредено време се забележува дискриминаторска содржина во учебниците и непостоење на институционални реакции кон овој проблем.¹²⁵ Комисијата за заштита од дискриминација постапуваше по неколку претставки во врска со содржината на учебниците во минатото. Меѓутоа, НВОи известуваат дека одлуките на Комисијата во врска со ова прашање се неконзистентни: во еден случај утврдена е дискриминација и соодветно на тоа учебниците се изменети, додека во други случаи за сличен текст Комисијата не утврдила дека истиот е дискриминаторски. Деловите, кои се однесуваат на сексуалната ориентација во учебниците за кои Комисијата утврдила дека се дискриминаторски, се целосно избришани наместо да се ревидираат со цел да се промовира толеранција кон припадниците на ЛГБТ заедницата.
100. Во 2015 година, државниот Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје започна со тригодишна додипломска програма за семејни студии со која беше заменета претходната програма за родови студии. Граѓанските групи со кои се сретна делегацијата на ЕКРН истакнаа дека учебниците кои се користат во новата програма ја опишуваат хомосексуалноста како

¹²¹ Посебно: релевантни пресуди на ЕСЧП: ЕСЧП (2015), *Y.Y v. Turkey* (Апликација бр. 14793/08) пресуда; и ЕСЧП (2002), *Goodwin v. UK*, (Апликација бр. 28957/95) Пресуда [Голем совет]; Совет на Европа, Комитет на министри, Препорака CM/Rec(2010)5, ставови 21, 22, и 23; Совет на Европа, Оддел за сексуална ориентација и родов идентитет (2015), Заштита на човековите права на трансродовите лица - Краток водич за правното признавање на родот; и Совет на Европа, Комесар за човекови права (2009), Човековите права и родовиот идентитет.

¹²² Дански институт за човекови права / COWI (2009): 7.

¹²³ Ibid., стр. 5.

¹²⁴ Ibid., стр. 3.

¹²⁵ Ibid., стр. 18.

девијантно однесување и како извор на социјални проблеми слични на проституцијата, употребата на дроги и разводот.

101. НВОи известуваат дека припадниците на ЛГБТ заедницата вообичаено не се прифатени на работното место, додека трансродовите лица првенствено се соочуваат со потешкотии да најдат работа кога нивниот трансродов статус ќе стане видлив.
102. И покрај опсегот на нетолеранција кон припадниците на ЛГБТ заедницата, не постојат програми за подигање на јавната свест. Министерството за труд и социјална политика ја информираше делегацијата на ЕКРН дека неколку година наназад постоеле планови да се спроведе анкета во различни области во кои припадниците на ЛГБТ заедницата се соочуваат со дискриминација. Меѓутоа, оваа анкета не е спроведена.
103. ЕКРН препорачува властите да спроведат независно и сеопфатно истражување за сите облици на дискриминација на припадниците на ЛГБТ заедницата, заедно со таа заедница. Ова истражување исто така треба да отвори простор за изготвување и усвојување на акциски план за елиминирање на таквите облици на дискриминација.

ПРЕОДНО СЛЕДЕЊЕ НА ПРЕПОРАКИТЕ

ЕКРН бара од властите на „поранешната југословенска Република Македонија“ приоритетно да ги спроведат следниве две конкретните препораки:

- ЕКРН препорачува властите да ги пополнат сите упразнети работни места во канцеларијата на Народниот правобранител како прв чекор кон обезбедување на кадровска екипираност соодветно на неговиот обем на работа. Во таа смисла, властите исто така треба да обезбедат стручна служба како поддршка на Комисијата за заштита од дискриминација.
- ЕКРН препорачува властите да спроведат независно и сеопфатно истражување на сите облици на дискриминација против припадниците на ЛГБТ заедницата, заедно со таа заедница. Ова истражување исто така треба да отвори простор за изготвување и усвојување на акциски план за елиминирање на таквите облици на дискриминација.

Процесот на преодно следење на остварувањето на овие две препораки ќе го спроведе ЕКРН не подоцна од две години од објавувањето на овој извештај.

ЛИСТА НА ПРЕПОРАКИ

Позицијата на препораките во текстот на извештајот е прикажана во загради.

1. (§ 5) ЕКРН препорачува властите, генерално, да го усогласат Кривичниот законик со нејзината Општа препорака бр. 7 како што се посочува во претходните ставови; особено со кривично-правните одредби треба експлицитно (i) да се инкриминира јавно изречената расна навреда и клеветата; (ii) да ги вклучат сексуалната ориентација и родовиот идентитет во листата на заштитени основи во членовите 39(5) и 319; и (iii) да се внесе општа одредба со која ќе се инкриминира формирањето и водењето на група која промовира расизам; помагање на таква група и учество во извршување на нејзините активности.
2. (§ 10) ЕКРН препорачува властите, генерално, да го усогласат граѓанското и управното право со нејзината Општа препорака бр. 7, како што се укажува во претходните ставови; посебно тие треба да го изменат Законот за спречување и заштита од дискриминација со цел вклучување на: (i) сексуалната ориентација и родовиот идентитет во законски предвидените основи за дискриминација; (ii) сегрегацијата и дискриминацијата според асоцијација; (iii) можност на граѓанските организации да им се признае легитимен интерес во борбата против расизмот и расната дискриминација да покренуваат судски и граѓански постапки во име на жртвата или да се вмешаат во управни постапки дури и кога не се упатува на конкретна жртва; и (iv) обврска на органите на државната власт да промовираат еднаквост и да ја спречуваат дискриминацијата, како и да обезбедат договорачите и партнерите со кои соработуваат да ги почитуваат начелата на не-дискриминација.
3. (§ 14) ЕКРН препорачува властите да го сменат статусот на Комисијата за заштита од дискриминација со цел да ја направат целосно независно тело. Понатаму, ЕКРН препорачува властите, генерално, да ги усогласат надлежностите и овластувањата на Комисијата и Народниот правобранител со ОПП бр. 7 на ЕКРН. Особено, на овие органи треба да им се даде право да покренуваат судска постапка дури и кога не е утврдена конкретна жртва.
4. (§ 32) ЕКРН препорачува властите да преземат неодложни мерки за справување со растечкиот проблем на расистички и хомофобичен/трансфобичен говор на омраза, особено преку i) унапредување на активностите за обука за говорот на омраза наменети за полицијата, јавните обвинители и судиите; ii) воведување на административни казни за говорот на омраза во Законот за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги од 2013 година; iii) давање можност на регулаторното тело за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги да предупредува или да бара извинување во случаите на расистички или хомофобичен/трансфобичен говор на омраза и слични прекршувања на новинарските професионални стандарди и етика; iv) воспоставување на систем за споделување на информации преку кој регулаторното тело за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги ќе добива податоци од јавните обвинителства за случаите што тоа им ги препраќа, со цел регулаторното тело да ги оптимизира своите активности за мониторинг на медиумите; и v) воспоставување на ефективни регулаторни тела, почитувајќи го начелото на независност на медиумите, кои ќе можат да ги следат инцидентите на говор на омраза во печатените медиуми и на интернет. Понатаму, ЕКРН препорачува да се спроведе оценка на претходните иницијативи за спречување на говорот на омраза, со цел надградување над постоечките напори и проширување на добрите практики, особено во областа на медиумите и образованието.

5. (§ 33) ЕКРН исто така препорачува властите да промовираат осуда на говорот на омраза и контра-говор од страна на високи функционери и политичари. Сите политички партии во земјата треба да го осудат говорот на омраза и да ги повикаат нивните членови и следбеници да се воздржат од користење на таков говор.
6. (§ 48) ЕКРН препорачува да се прошират постоечките иницијативи за обука за расното и хомофобичното/трансфобичното насилство наменети за претставници на органите надлежни за спроведување на законот односно полицијата и јавното обвинителство, како и за судството. ЕКРН исто така препорачува властите да обезбедат во кривичните пријави на полицијата и во истрагите конзистентно да се земе предвид можното постоење на пристрасна мотивација, како и во понатамошните судски постапки, во соодветните случаи на насилство. Понатаму, ЕКРН препорачува со цел да се адресира проблемот на непријавување, властите да спроведат мерки за градење на доверба преку кои ќе се зајакне односот помеѓу полицијата и ранливите групи, особено ЛГБТ заедницата.
7. (§ 51) ЕКРН препорачува властите да ја заживеат Стратегијата за интегрирано образование со изготвување на соодветен акциски план, заедно со сите релевантни чинители, како и да обезбедат соодветни финансиски средства за нејзино спроведување.
8. (§ 58) ЕКРН препорачува властите да воведат квоти за припадниците на помалобројните историски етнички заедници при вработувањата во јавниот сектор и да го следат нивното влијание. Властите исто така треба да ја промовираат и зајакнат работата на локалните комисии за односи меѓу заедниците, меѓу другото и преку: (i) давање можност да учествуваат во работата на советите на општините со консултативен статус; (ii) обезбедување членовите на овие комисии да се избираат од страна на заедниците што ги претставуваат; и (iii) давање финансиска и административна поддршка, како и јакнење на нивните капацитети. Понатаму, ЕКРН препорачува властите да воведат дополнителни часови за изучување на јазикот на кој се изведува наставата за учениците кои припаѓаат на историските етнички малцинства, таму каде што е потребно.
9. (§ 67) ЕКРН препорачува властите, како дел од новата Стратегија за Ромите, да ја решат тешката состојба со домување на Ромите, меѓу другото и преку обезбедување на доволен број и соодветни социјални домови за ранливите припадници на ромската заедница; а работејќи заедно со агенциите кои издаваат недвижности и организациите на приватните сопственици да ги надминат предрасудите спрема Ромите на пазарот на станови во приватна сопственост.
10. (§ 69) ЕКРН препорачува властите да обезбедат еднаков пристап до здравствената заштита за припадниците на ромската заедница, а посебно гинеколошки и пренатални услуги. За таа цел, потребно е неопходно да се обезбедат комплетни и редовни гинеколошки консултации во Шуто Оризари. Понатаму, надлежните органи за здравствена заштита треба да им укажат на сите лекари дека дискриминацијата на пациентите поради нивната етничка припадност претставува повреда на лекарската етика. Во случаи кога за тоа постојат докази, властите треба да ја разгледаат можноста за одземање на лекарската лиценца.
11. (§ 72) ЕКРН ја повторува својата препорака властите неопходно да престанат со практиката на несоодветно упатување на ромските деца во образовни установи кои се наменети за ученици со ментални

попречености, а децата кои се веќе засегнати со ваквата практика да се интегрираат во редовното образование. Понатаму, ЕКРН препорачува властите да обезбедат финансиски средства за спроведување на сите потребни мерки утврдени во Стратегијата за Ромите во насока на зголемување на одржливоста на стапките на посетеност на училиштата меѓу ромските деца, особено во предучилишното и основното образование и истите да ги усогласат со националниот просек.

12. (§ 74) ЕКРН препорачува властите да обезбедат доволно средства за државната Агенција за вработување за да може таа да пружа неопходна поддршка за невработените припадници на ромската заедница во форма на оценка на нивните вештини и обезбедување на соодветни можности за обука.
13. (§ 76) ЕКРН силно препорачува, во склад со својата претходна препорака во врска со ова прашање, властите да ги продолжат напорите целосно и конечно да се разреши проблемот со пристап до лични документи. Понатаму, треба да се подобри споделувањето на информации помеѓу болниците и подрачните одделенија за водење на матична евиденција за да се избегнат проблеми со издавањето на изводи од матичната книга на родени.
14. (§ 81) ЕКРН препорачува властите да овозможат независна надворешна оценка на спроведувањето на Стратегијата за интеграција на бегалците и странците за периодот 2008-2015, како и да ги искористат наодите од таа оценка како насоки за идна имплементација или доколку е потребно за прилагодување на новата стратегија за интеграција. Понатаму, ЕКРН препорачува властите во Стратегијата за интеграција да вклучат (i) одредби со кои ќе се овозможи пристап до социјално осигурување на лица чии барања за признавање на статус на бегалец или супсидијарна заштита не биле прифатени, но чие присуство во земјата официјално се толерира; и (ii) контингентни планови за справување со ненадејно зголемување на бројот на бегалци и други заштитени лица.
15. (§ 84) ЕКРН препорачува властите да обезбедат соодветна обука за припадниците на граничната полиција во земјата за да може тие да ги извршуваат своите должности согласно режимот за визна либерализација со Европската унија без примена на расно профилирање.
16. (§ 86) ЕКРН ги поттикнува властите да го решат, без натамошно одложување, прашањето за регистрација на малцинските верски групи. Нивната регистрација не треба да се спречува со преголеми формалности.
17. (§ 89) ЕКРН препорачува властите да ги пополнат упразнетите работни места во канцеларијата на Народниот правобранител како прв чекор кон обезбедување на кадровска екипираност соодветно на неговиот обем на работа. Во оваа смисла, властите треба да обезбедат стручна служба како поддршка на Комисијата за заштита од дискриминација.
18. (§ 94) ЕКРН препорачува властите да обезбедат правна рамка која ќе им овозможи на исто-половите парови, без дискриминација од било каков вид, признавање и заштита на нивниот однос со цел да се адресираат проблемите поврзани со социјалната реалност во која живеат.
19. (§ 97) ЕКРН препорачува властите да ја уредат постапката и условите за промена на полот и издавање на нови лични документи за лицата кои поминале низ оперативен зафат за промена на полот.

20. (§ 103) ЕКРН препорачува властите да спроведат независно и сеопфатно истражување за сите облици на дискриминација на припадниците на ЛГБТ заедницата, заедно со таа заедница. Ова истражување исто така треба да отвори простор за изготвување и усвојување на акциски план за елиминирање на таквите облици на дискриминација.

БИБЛИОГРАФИЈА

Во оваа библиографија се содржани главните објавени извори кое се користеа при испитување на состојбата во "поранешната југословенска Република Македонија." При тоа, библиографијата не треба да се смета за таксативна листа на сите извори на податоци кои ЕКРП ги имаше на располагање при изготвување на извештајот.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)

1. ECRI (2013), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of "the former Yugoslav Republic of Macedonia" subject to interim follow-up, ECRI(2013)24.
2. ECRI (2010), Fourth report on "the former Yugoslav Republic of Macedonia", CRI(2010)19.
3. ECRI (2005), Third report on "the former Yugoslav Republic of Macedonia", CRI(2005)1.
4. ECRI (2001), Second report on "the former Yugoslav Republic of Macedonia", CRI(2000)31.
5. ECRI (1999), Report on "the former Yugoslav Republic of Macedonia", CRI(99)7.
6. ECRI (1996), General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, CRI(96)43.
7. ECRI (1997), General Policy Recommendation No. 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, CRI(97)36.
8. ECRI (1998a), General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, CRI(98)29.
9. ECRI (1998b), General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, CRI(98)30.
10. ECRI (2000), General Policy Recommendation No. 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, CRI(2000)21.
11. ECRI (2001), General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, CRI(2001)1.
12. ECRI (2003), General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination, CRI(2003)8.
13. ECRI (2004a), General Policy Recommendation No. 8: Combating racism while fighting terrorism, CRI(2004)26.
14. ECRI (2004b), General Policy Recommendation No. 9: The fight against antisemitism, CRI(2004)37.
15. ECRI (2007a), General Policy Recommendation No. 10: Combating racism and racial discrimination in and through school education, CRI(2007)6.
16. ECRI (2007b), General Policy Recommendation No. 11: Combating racism and racial discrimination in policing, CRI(2007)39.
17. ECRI (2009), General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport, 2009, CRI(2009)5.
18. ECRI (2011), General Policy Recommendation No. 13: Combating anti-Gypsyism and discrimination against Roma, 2011, CRI(2011)37.
19. ECRI (2014), General Policy Recommendation No. 14: Combating racism and racial discrimination in employment, 2012, CRI(2012)48.

Other sources

20. Commission for Protection against Discrimination (2014), Segregation of Roma children in the educational process (research report).
21. Framework Agreement concluded at Ohrid, signed at Skopje, on 13 August 2001, <http://www.osce.org/skopje/100622?download=true>, accessed on 23 July 2015.

22. Ministry of Education and Science (2010), Steps towards Integrated Education in the Education System of the Republic of Macedonia.
23. Ministry of Labor and Social Policy (2014), Strategy for the Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020.
24. Ministry of Labour and Social Policy (2004), Strategy for Roma in the Republic of Macedonia, http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf, accessed on 23 July 2015.
25. Ministry of Labour and Social Policy (n.d.), Integration Strategy for Refugees and Foreigners, <http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=BD66FCC3A7FBCB47AB9150CBFECD2C96>, accessed on 23 July 2015.
26. Ombudsman of the Republic of Macedonia (2014), Periodical (Alternative) Information of the Ombudsman to the Committee for Elimination of Racial Discrimination at the United Nations.
27. State Statistical Office of the Republic of Macedonia (2012), Statistical review No. 2.4.12.06/720.
28. State Statistical Office of the Republic of Macedonia (2004), Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Macedonia – 2002, Final Data.
29. Council of Europe, Committee of Ministers (1997), Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to the member States on “hate speech”, adopted on 30.10.1997.
30. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2009), Human Rights and Gender Identity.
31. Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (2013), Follow-up to Recommendation CM/Rec(2010)05 on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Member states replies, CDDH(2013)004FIN, [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/others_issues/lgbt/Questionnaire/CDDH\(2013\)004_FIN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/others_issues/lgbt/Questionnaire/CDDH(2013)004_FIN.pdf), accessed on 23 July 2015.
32. Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2014), Fourth report submitted by “The Former Yugoslav Republic of Macedonia” pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR/IV(2014)010.
33. Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2011), Third Opinion on “the former Yugoslav Republic of Macedonia”.
34. Council of Europe, Ad hoc Committee of Experts on Roma Issues (CAHROM) (2012), Thematic report on social housing for Roma (CAHROM (2012) 8).
35. Council of Europe, Sexual Orientation and Gender Identity unit (2015), Protecting human rights of transgender persons - A short guide to legal gender recognition.
36. Council of Europe, No Hate Speech Movement, Centre for Intercultural Dialogue (CID) Macedonia (2013, January 28), <http://nohate.ext.coe.int/European-Youth-Foundation/EYF-Funded-projects/CID-Macedonia>, accessed on 23 July 2015.
37. European Roma and Travellers Forum (2015), The situation of Roma in the EU candidate countries 2014-2015.
38. European Roma and Travellers Forum (2015), Fact sheet on the situation of Roma in Macedonia.
39. United Nations (UN), Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2015), Concluding observations on the eighth to tenth periodic reports of the former Yugoslav Republic of Macedonia, CERD/C/MKD/CO/8-10

40. UN, CERD (2013), Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention - Eighth to tenth periodic reports of States parties due in 2010: The Former Yugoslav Republic of Macedonia; CERD/C/MKD/8-10.
41. UN, Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) (2013), Concluding observations of the fourth and fifth periodic reports of The former Yugoslav Republic of Macedonia adopted by the Committee at its fifty fourth session (11 February-1 March 2013), CEDAW/C/MKD/CO/4-5.
42. UN, Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2014), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Mission to the former Yugoslav Republic of Macedonia, A/HRC/26/30/Add.2, http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session26/Documents/A-HRC-26-30-Add2_en.doc, accessed on 23 July 2015.
43. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2013), Submission for the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report – Universal Periodic Review: The Former Yugoslav Republic of Macedonia, <http://www.refworld.org/docid/51c945134.html>, accessed on 23 July 2015.
44. European Commission (2014), The former Yugoslav Republic of Macedonia - Progress Report, October 2014, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf, accessed on 23 July 2015.
45. European Parliament Intergroup on LGBT rights (2012, October 23), Macedonia: MEPs worry about increasingly homophobic climate, <http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/macedonia-meps-worry-about-increasingly-homophobic-climate/>, accessed on 23 July 2015.
46. European Parliament Intergroup on LGBT rights (2015, January 21), FYR Macedonia votes to ban same-sex marriage, http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/fyr-macedonia-bans-same-sex-marriage-and-creates-constitutional-obstacle-future-civil-unions/?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+intergrouplgbt+%28The+European+Parliament%27s+Intergroup+on+LGBT+Rights%29, accessed on 23 July 2015.
47. <http://hatecrime.osce.org/infocus/2014-hate-crime-data-now-available>
48. Organization for Security and Co-operation in Europe - Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE-ODIHR), Hate Crimes in the OSCE Region, Annual Report for 2012, http://tandis.odihhr.pl/hcr2012/pdf/Hate_Crime_Report_full_version.pdf#page=17, accessed on 23 July 2015.
49. OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje (2010), Age Contact-Perceptions. How Schools Shape Relations Between Ethnicities.
50. Albanian Media Institute (2014), Hate speech in online media in South East Europe, <http://www.institutemedia.org/Documents/PDF/Hate%20speech%20in%20online%20media%20in%20SEE.pdf>, accessed on 23 July 2015.
51. Association of Journalists of Macedonia (06.10.2014), The hate speech in the media is not punished, <http://www.znm.org.mk/drupal-7.7/en/node/803>, accessed on 23 July 2015.
52. Balkan Insight (2014, February 4), Macedonian Editor Accused of Ethnic Hate Speech, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonian-editor-accused-of-ethnic-hate-speech>, accessed on 23 July 2015.
53. Barbieri, S., Bliznakovski, J. and Vrgova, R. (2013), Overcoming Ethnic-Based Segregation: How to Integrate Public Schools in Macedonia and Bosnia and Herzegovina, Skopje and Sarajevo.
54. Centre for Intercultural Dialogue (2014, October 22), Combating Hate Speech in Macedonia on its 3rd edition, <http://cid.mk/new/combating-hate-speech-in-macedonia-in-its-3rd-edition/>, accessed on 23 July 2015.

55. COWI (2010a), Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination – Sociological Report: “the former Yugoslav Republic of Macedonia”, http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/FYROMSociological_E.pdf, accessed on 23 July 2015.
56. COWI (2010b), Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity – Legal Report, http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/FYROMLegal_E.pdf, accessed on 23 July 2015.
57. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (2012), Civil Society Monitoring Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 in Macedonia, http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file10_mc_civil-society-monitoring-report_en.pdf, accessed on 23 July 2015.
58. Deutsche Welle (13.05.2015), Macedonian ministers, intelligence chief resign, <http://dcr.coe.int/Wires/WiresLectureF.asp?WiresID=258004>, accessed on 23 July 2015.
59. European Council on Foreign Relations (2015), European Foreign Policy Scorecard 2015, <http://www.ecfr.eu/scorecard/2015/wider/29>, accessed on 23 July 2015.
60. Europe & Eurasia Media Sustainability Index (IREX) 2014, https://www.irex.org/sites/default/files/u105/EE_MSI_2014_Macedonia.pdf, accessed on 23 July 2015.
61. European network of legal experts in the non-discrimination field (2014), Country Report Macedonia (FYR) 2013 on measures to combat discrimination, <http://www.non-discrimination.net/countries/fyr-macedonia>, accessed on 23 July 2015.
62. European Roma Rights Centre (ERRC) (2015a), Written comments of the European Roma Rights Centre concerning Macedonia for consideration by the Committee on the Elimination of the Racial Discrimination at its 87th session (03-28 August 2015).
63. European Roma Rights Centre (2015b, March 26), Macedonia Must Stop Playing with Roma Passports, <http://www.errc.org/article/macedonia-must-stop-playing-with-roma-passports/4354>, accessed on 23 July 2015.
64. European Roma Rights Centre (2015c, March 26), Letter to the Prosecutor Zvrlevski, <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-letter-to-macedonian-public-prosecutor-26-march-2015.pdf>, accessed on 23 July 2015.
65. European Roma Rights Centre (ERRC) (2015d), Written comments of the European Roma Rights Centre concerning Macedonia for consideration by the United Nations Committee Against Torture, at its 54th Session (20 April to 15 May 2015).
66. ERRC (n.d.), Macedonia Country Profile, 2011-2012, <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-country-profile-2011-2012.pdf>, accessed on 23 July 2015.
67. Global Voices (2014, December 22), “Hate Crimes on LGBTI People in Macedonia Spark ‘Body Bag’ Protests”, <http://globalvoicesonline.org/2014/12/22/hate-crimes-on-lgbti-people-in-macedonia-spark-body-bag-rotests/>, accessed on 23 July 2015.
68. Griessler, C. E. (2014), The Albanians in Macedonia: The Role of International Organizations in Empowering the Ethnic Albanian Minority, European Centre for Minority Issues (ECMI), ECMI Working Paper #79.
69. Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia (2012), Report on the implementation of the Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity by the Republic of Macedonia, Shadow Report 2012, http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/368/Shadow_report_EN.pdf, accessed on 23 July 2015.
70. Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia (2013a), Mapping, monitoring, and reporting on hate crime incidents, Annual Report 2013, OSCE Mission to

Skopje project,

[http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/692/HATE_CRIMES_MACEDONIA - ANNUAL REPORT 2013.pdf](http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/692/HATE_CRIMES_MACEDONIA_-_ANNUAL_REPORT_2013.pdf), accessed on 23 July 2015.

71. Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia (2013b), Annual Report of the Helsinki Committee of the Republic of Macedonia on the Situation regarding Human Rights in the Republic of Macedonia in 2012, <http://lgbti.mk/uploads/5c746345-2a17-40f1-af9d-ae45d340d9ca.pdf>, accessed on 23 July 2015.
72. Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia (2014), Monthly report on Human Rights in the Republic of Macedonia, January 2014, http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/580/Monthly_Report_JANUARY_2014.pdf, accessed on 23 July 2015.
73. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, European Region (ILGA Europe) (2013), Review 2013, FYROM, http://www.ilga-europe.org/home/guide_europe/country_by_country/fyr_macedonia/review_2013, accessed on 23 July 2015.
74. ILGA Europe, Review 2014, FYROM, http://www.ilga-europe.org/home/guide_europe/country_by_country/fyr_macedonia/annual_review_2014_fyr_macedonia, accessed on 23 July 2015.
75. ILGA Europe, Rainbow Europe 2015, http://www.ilga-europe.org/home/publications/rainbow_europe, accessed on 23 July 2015.
76. Inbox7 (2014, June 1), Hate speech – explosive for 170 crimes and incidents in Macedonia, <http://en.inbox7.mk/?p=548>, accessed on 23 July 2015.
77. Independent Balkan News Agency (2014, May 14), Gutierrez: Gruevski is backing hate instigators through media, <http://www.balkan.eu.com/gutierrez-gruevski-backing-hate-instigators-media/#>, accessed on 23 July 2015.
78. Independent.mk, Macedonia: Campaign Against Hate Speech Launched, 26.03.2014, <http://www.independent.mk/articles/3092/Macedonia+Campaign+Against+Hate+Speech+Launched>, accessed on 26 March 2014.
79. Kotevska, B. (2014), Report on Measures to Combat Discrimination - Directives 2000/43/EC and 2000/78/EC - Country Report 2013 - The former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), European Network of Legal Experts in the Non-discrimination Field, <http://www.non-discrimination.net/countries/fyr-macedonia>, accessed on 23 July 2015.
80. McGlynn, C., Zembylas, M. and Bekerman, Z. (2013), Integrated education in conflicted societies.
81. Media Fact Checking Service (2014, March 6), Hate speech is Considered a Crime in the Republic of Macedonia, <http://factchecking.mk/hate-speech-is-considered-a-crime-in-the-republic-of-macedonia/>, accessed on 23 July 2015.
82. Media Freedom (2014, December 15), Macedonia: LGBT organisations file charges against two journalists for hate speech, <http://mediafreedom.usahidi.com/reports/view/595>, accessed on 23 July 2015.
83. Minority Rights Group International (n.d.), Macedonia Overview, <http://www.minorityrights.org/4021/macedonia/macedonia-overview.html>, accessed on 23 July 2015.
84. Network for Protection from Discrimination (NPD) and REACTOR (2015), Republic of Macedonia, Submission to the Committee on the elimination of racial discrimination (CERD) 87th session in Geneva, 3 to 28 August, 2015.
85. Open Society Foundation, Roma Education Fund and UNICEF (2011), Roma Early Childhood Inclusion: Macedonian Report, <http://www.romachildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonia-English-WEB.pdf>, accessed on 23 July 2015.

86. Open Society Public Health Program (2013), Roma Health Rights in Macedonia, Romania, and Serbia, <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/roma-health-rights-macedonia-romania-serbia-20130628.pdf>, accessed on 23 July 2015.
87. Petrovski, D. (2013, March 4), In Macedonia, Dividends on Efforts to Keep Roma in School, Transitions Online, Roma Transitions, Skopje, <http://www.romatransitions.org/in-macedonia-dividends-on-efforts-to-keep-roma-in-school/>, accessed on 23 July 2015.
88. PinkNews, Macedonia Bans Same Sex Marriages and Civil Unions (2015, January 21), <http://www.pinknews.co.uk/2015/01/21/macedonia-bans-same-sex-marriages-and-civil-unions/>, accessed on 23 July 2015.
89. Rating Agency (2014), Survey on the presence of hate speech at sports events in the Republic of Macedonia, <http://bezomrazno.mk/wp-content/uploads/2013/10/Survey-on-the-presence-of-hate-speech-at-sports-events-in-the-Republic-of-Macedonia.pdf>, accessed on 23 July 2015.
90. Republika – English edition (2015, February 6), Anti-discrimination commission urges restraint, <http://english.republika.mk/?p=140037>, accessed on 23 July 2015.
91. Roma Decade Focal Point (2014), Roma housing and social integration in the Republic of Macedonia, http://www.romadecadefocalpoint.org/images/tematski/Roma_housing_Macedonia.pdf, accessed on 23 July 2015.
92. Roma Education Fund (2007), Advancing Education of Roma in Macedonia - Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions, http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/macedonia_report.pdf, accessed on 23 June 2015.
93. Sofia News Agency (2012, March 22), SEEMO Alarmed by Hate Speech over Macedonian-Albanian Ethnic Clashes, <http://www.novinite.com/articles/137799/SEEMO+Alarmed+by+Hate+Speech+over+Macedonian-Albanian+Ethnic+Clashes>, accessed on 23 July 2015.
94. South East European Media Observatory (2014), "Media donations to political parties, and ownership structures as a potential source of corruption in the Macedonian media", <http://mediaobservatory.net/radar/media-donations-political-parties-and-ownership-structures-potential-source-corruption>, accessed on 23 July 2015.
95. South East European Media Observatory (2014, May 13), Flash report 4: Macedonia, <http://mediaobservatory.net/radar/flash-report-4-macedonia>, accessed on 23 July 2015.
96. Sputnik News (2015, May 19), Council of Europe Considers Creating Special Group to Oversee Macedonian Reconciliation, accessed on <http://dcr.coe.int/Wires/WiresLectureF.asp?WiresID=258348>.
97. Transparency International Macedonia (2014, June 3), Hate Speech and How to Address It, accessed on http://www.transparency.mk/en/index.php?option=com_content&task=view&id=520&Itemid=30.
98. Treneska-Deskoska, R. (2012), Financing Of Political Parties in the Republic of Macedonia (1991-2012), in: Iustinianus Primus Law Review (No. 4, Vol. 3), <http://www.law-review.mk/pdf/04/Renata%20Treneska-Deskoska.pdf>, accessed on 23 July 2015.
99. United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor (2014a), International Religious Freedom Report for 2013 – Macedonia, http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2013&dliid=222241#wrap_per, accessed on 23 July 2015.
100. United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor (2014b), Macedonia 2013 Human Rights Report.

